

Kümelenme Yapılanmalarının Önemi Makro, Mezo ve Mikro Düzeyde Bir Değerlendirme

Doç. Dr. İ. Hakkı ERASLAN

Düzce Üniversitesi İşletme Fakültesi,
İşletme Bölümü
hakkieraslan@duzce.edu.tr

Yrd. Doç. Dr. Cem Çağrı DÖNMEZ

Marmara Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi,
Endüstri Mühendisliği Bölümü
cemdönmez@marmara.edu.tr

Özet: Bu çalışma, ulusal rekabetçilik ve kalkınma programlarında son derece etkin bir yaklaşım olarak benimsenen sektörel kümelenme formasyonlarının önemini ortaya koymak amacı ile gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, betimsel bir yöntem izlenmiş, çok geniş bir yazın incelemesi yapılmış ve kümelenme yaklaşımının makro (ulusal), mezo (bölgesel-sektörel) ve mikro (firma) düzeyde yapmış olduğu etkilerin analizi gerçekleştirilmiştir. Yapılan analiz sonuçlarına göre kümelenme oluşumlarının adı geçen 3 farklı düzeyde de önemli katkısının olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kümelenme, Ulusal Kalkınma, Sektörler, Kümelenme Düzeyleri, Rekabetçilik.

The Importance of Cluster Formations An Evaluation from Macro, Meso and Micro Levels

Abstract: This study reveals a literature review on the importance of cluster formations for national competitiveness and development programme in the literary. Accordingly, a wide range of literature review has been reviewed, and an analysis has been completed regarding the effect of cluster formations on

national, sectoral and firm levels. The study concluded that cluster formations have many important contributions on macro, meso and micro levels.

Key Words: *Cluster, National Development, Sectors, Cluster Levels, Competitiveness.*

Giriş

Kümelenme yapılanmalarının en önemli etkisi ulusal (*makro*), bölgesel-sektörel (*mezo*) ve firma (*mikro*) düzeyinde rekabetçiliğe yapmış olduğu katkıdır¹. Özellikle gelişmiş kümelenme oluşumları her halükarda rekabetçiliğin tesis edilmesini sağlamada önemli bir enstrüman olarak istimal edilmektedir. Her ne kadar küreselleşme ile birlikte görülen gelişmelerin paralelinde, farklı coğrafyada yer alan piyasaların (*sektörlerin*) birbirlerine daha yakınlaşması, bilgiye erişimin kolaylaşması (*ucuzlaması*), hızlı ulaşım- düşük maliyetli lojistik faaliyetlerinin yaygınlaşması; mekânın (*bölgenin*) önemini azalttığını öngörse de; yine de, rekabetçilik gücü yüksek (*verimlilik ve innovasyonda öncü*) ve uluslararası ihracatta lider ekonomilerin (*devletlerin*) güçlü sektörler etrafında örgütlendikleri görülmektedir. Adı geçen ülkelerin bu yapılanmalarının neredeyse tamamı, bu üstün beceriyi kümelenme yaklaşımını etkin bir şekilde kullanarak gerçekleştirdikleri öngörülmektedir.

Kümelenme yapılanmaları gelişmiş ekonomiler kadar gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasında (*gelişiminde*) da önemli rol oynamaktadır. Nitekim bir bölgenin ve/ veya ekonominin kalkınmasında kaldıraç olarak iki farklı unsurun öne çıktığı çıkmaktadır. Bunlardan birisi yetenekli yerel *girişimcilerin* varlığı ve/ veya faaliyetleri; diğer ise güçlü yabancı yatırımcıların (*anchor*) varlığıdır. İşte her iki noktada da kümelenmeler önemli bir kuluçka vazifesi görmektedir. Bu kümelenme yapılanmaları her üç ana sektörde (*sanayi-tarım-hizmet*) de tezahür etmektedir.

¹ Kıt kaynakları kullanarak sınırlı bir talebi ekonomik olarak karşılama ve varlığını geliştirerek sürdürülebilirlik yeteneğini kazanmak olarak tarif edilen rekabet; çok farklı amaçlarla farklı unsurlar vurgulanarak tanımlanabilen ve iktisadi siyasi ve sosyal boyutları olan bir kavramdır. Rekabet, en geniş anlamıyla, kıt bir şeyi paylaşmak veya bir ödül elde etmek amacıyla belli kural ve kısıtlamalar çerçevesinde temel özgürlüklerin ve insan haklarının garanti altına alındığı ve hiçbir ayrıcalığın ve ayrımcılığın olmadığı bir ortamda birden fazla oyuncu arasında oynanan bir oyun veya bir yarış olarak tanımlanabilir (TÜSSİDE, 2014).

Kümelenmeye dayalı sanayi, tarım ve hizmet sektörü yapılanmaları; politik karar vericilere, özel sektöre, sivil toplum kuruluşlarına ve bilgi üreten kurumlara da önemli katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda, politikalara yönelik geliştirilecek faaliyetlerin (*uygulama projelerinin*) etkinliğini artırmakta, iş dünyası ve kamu yönetimi arasında bir uyum mekanizması oluşturmakta, her ölçekteki firmayı işbirliği- güçbirliği konusunda bir araya getirmekte, makro, meso ve mikro seviyedeki müdahaleleri senkronize ederek kaynakların verimli kullanılmasını sağlamakta ve neticede rekabet gücünün önündeki engelleri kaldırmaktadır.

1. Kümelenmelerin Makro (Ulusal) Düzeyde Önemi

Küreselleşme ile birlikte dünya ekonomilerinde son yıllarda yaşanan hızlı gelişmeler kalkınma politikalarının amacını ve etki alanını da değiştirmeye zorlamıştır. Önceki yıllarda eşitlik ilkesine bağlı olarak *kalkınma* temel amaçken, artık günümüzde *rekabet gücünü artırmak* uygulanan politikaların temel hedefi haline gelmiştir. Nitekim ekonomik gelişmelerle birlikte makro, mezo ve mikro düzey *rekabet gücünü* açıklayan kuramsal yaklaşımların değiştiği görülmektedir. 1960'larda *üretim üstünlüğü*, 1970'lerde *maliyet üstünlüğü* rekabet gücünü belirlerken, 1990'larda üretim ve maliyet ile birlikte rekabet gücü açısından *kalite ve hız* kavramlarının da önem kazanmaya başladığı görülmektedir. Bu nedenle rekabet gücünü faktör stokundaki değişmelerle açıklayan geleneksel yaklaşımların yerini, rekabet gücünü bütüncül bir çerçevede değerlendiren ve bu gücün geliştirilmesinde politika aracı olarak kümelenmelere dikkat çeken *Porter Yaklaşımı*³ almıştır (Ayaş, 2003).⁴

³ Özetlemek gerekirse, Porter'ın 1990 yılında yayınladığı ve yeni bir paradigma değişikliğine yol açan kitabı *Ulusların Rekabet Üstünlüğü*³ (*Competitive Advantage of Nations*) sonrası kümelenme yaklaşımı sektörel, bölgesel ve ulusal seviyede birçok ülkede rekabetçiliği artırmanın bir aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1998 yılında Porter bu çalışmaların sonuçlarını ve önerilerini 1998 yılında *Harvard Business Review*'de yayınladığı makalesinde kümelenmeleri yeni ekonomik rekabetin tetikleyicisi olarak tanımlamıştır.

⁴ Teknolojinin henüz yaygınlaşmadığı dönemlerde rekabet gücü açısından belirleyici unsurun *üretim koşulları* olduğu görülmektedir. Zengin üretim faktörlerine sahip veya liman, nehir kenti, ulaşım ağı merkezi, pazara yakınlık gibi üretime uygun alanlarda yerleşen bölgeler gelişmişlerdir. Teknolojinin yaygınlaşmasıyla bölgeler üretim faktörlerine sahip olmasalar bile bunları ucuza sağlayıp teknoloji yardımıyla bir araya getirerek, *düşük maliyetli rekabet* dönemini başlatmışlardır. Piyasalarda uzun bir dönem, düşük maliyetlerle kazanılan fiyat rekabeti yaşanmıştır. Düşük maliyetlerle üretim yaparak, düşük fiyatlardan, büyük çaplı üretimi gerçekleştiren işletmelerin, kitle üretimi ve ölçek ekonomileri yardımıyla rekabet gücü kazandığı görülmüştür. 1980'li yıllara gelindiğinde rekabet gücü farklı bir boyut kazanmıştır. Bu dönemde rekabet gücünün kaynağı olarak; (1) üretim koşullarından doğal kaynak, hammadde, ucuz

Özellikle 1970'li yıllarda ekonomik gelişmeyi sürükleyen sektörlerin öneminin azalması, gelişme hızı yüksek bölgelerde ortaya çıkan ekonomik gerileme, diğer yandan yeni yeni bölgelerin güç kazanması ve 1980'li yıllarda yaşanan önemli değişim ve dönüşümler rekabet gücüne bakış açısını değiştirmiştir. Uluslararası ticaretteki gelişmelere bağlı olarak bol üretim faktörüne sahip bölgelerin ucuz üretime dayanan rekabet güçleri sona ermiş; buna göre ekonomik açıdan durgun sayılabilecek bölgelerin rekabet gücünün gözden geçirilerek yeniden tanımlanması ve *rekabet gücünü* geliştiren unsurların belirlenmesine duyulan gereksinim artmıştır (Ayaş, 2002).

Bu gelişmelerin paralelinde, kalkınma ekonomisinin en önemli kavramlarından (*teorilerinden*) biri olan *karşılaştırmalı üstünlük (comparative advantage)*, bugün yerini *sürdürülebilir rekabet üstünlüğüne (sustainable competitive advantage)* bırakmıştır. Bu kavramsal değişim sınırlarla tanımlanmış belirli mekânsal birimlerin uzmanlaşmalarla sağladıkları üstünlüklerin ötesinde küreselleşen bir dünyada var olabilmek için sürekli rekabet gücüne ulaşmasının gerekliliğini işaret etmektedir. Karşılaştırmalı üstünlüklerin çoğu kez fiyat üstünlüklerine dayalı olarak açıklanmasına karşın, bugün kalkınmanın süreklilik kazanmasında yaratıcı (*creative*) gücün ve yeniliklerin sağladığı avantajların önemli olduğu vurgulanmaktadır (*yeniliklerin sağladığı karşılaştırmalı üstünlüklere ulaşmak için fiziksel yatırımlardan çok, Ar-Ge yatırımlarına ağırlık verilmesi gerekmektedir*). İzlenebileceği gibi kalkınmanın yarışmacı bir ortamda yenilik ve yaratıcılığın sağladığı avantajlarla sürdürülebildiği benimsenirken, kalkınma sürecinde oyunculara düşen roller de farklı tanımlanmaktadır. Diğer bir deyişle, *kalkınma ekonomisinin* temel ilkelerinden biri olan devletin, ekonomik kaynakların ve refahın dağılımını sağlaması ve eşitsiz gelişmeyi önlenmek için dezavantajlı ekonomik oyuncuların desteklenmesi görüşü; yerini bu oyunculara sağlanan doğrudan desteklerin kaldırılarak bunları yapabilir kılmak şeklinde bir yaklaşıma bırakmıştır. Bu çerçevede, doğrudan müdahale yerine destek ve yönlendiricilik esas olmakta ve

işgücü gibi temel üretim girdilerinden, (2) nitelikli işgücü, (3) gelişmiş altyapı, (4) ileri teknoloji gibi gelişmiş üretim faktörlerine geçiş gözlenmektedir. Rekabet gücünün gelişmesinde gelişmiş üretim faktörlerinin gerekli, ancak yeterli olmadığı anlaşılmıştır. Talep koşullarıyla ilgili olarak meydana gelen kalite, yenilik, mükemmeliyet, hız ve pazara daha çabuk ulaşma gibi unsurların da rekabet gücü açısından önemli olduğu ortaya çıkmıştır. Rekabet gücünün geliştirilmesi ve sürdürülmesi için üretim ve talep koşullarının etkileşiminin dikkate alınması gereği ortaya çıkmıştır. Üretim-talep koşullarındaki etkileşimi rekabet gücü açısından değerlendirmek için bölgenin ekonomik yapısında bir yeniden yapılanmaya gidilerek, esnek organizasyon biçimlerinin geliştirildiği görülmektedir. Sürekli değişen ve dalgalanan talebe cevap verilmesi, yeni teknolojilerin üretim süreçlerine uyumu ve üretim sistemine esneklik kazandırılmasıyla mümkün olmaktadır.

kalkınmada devletin sorumluluğu kavramından kamu ve özel kurum ve kuruluşların birlikte sorumluluğuna doğru bir değişim gözlenmektedir. Ortak sorumluluk tek başına karar vericiliğin sona ermesi ve ortak karar ve çözüm üretmeye çalışılmasını gerektirmektedir. Kalkınma kavramındaki ve oyunculara yüklenen rollerdeki bu değişimler devletin bölgesel gelişmedeki sorumluluğunu yeni bir çerçeveye taşımış ve yeni bölgecilik diye tanımlanan bölgedeki kamu, özel sektör ve farklı sivil toplum kuruluşlarının birlikte bölge için vizyon, politika ve uygulama projelerini tanımlandığı bir anlayışın (*paradigma*) günümüzde benimsenmesine yol açmıştır (Eraydın, 2004: 128).

Bu paradigma değişiminin bir sonucu olarak başvuru alan enstrümanların başında kümelenme yaklaşımı gelmektedir. Nitekim, geçtiğimiz son 20 yıllık dönem içerisinde ekonomiye yönelik devlet politikalarının oluşturulmasında kümelenme temelli yaklaşımların yaygınlaştığı müşahade edilmektedir. Çünkü, merkezi bir kurum tarafından yürütülen (*top-down*) geleneksel bölgesel politikalar, gelirin yeniden dağılımı yoluyla az gelişmiş bölgelerin mali yapısının, istihdam kaynaklarının ve altyapısının desteklenmesine ve bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının kaldırılmasına yönelik dengeli ekonomik kalkınma anlayışına dayalı olup (Kumral, 2006: 279), küreselleşmenin ortaya çıkardığı yeni koşullara uyum sağlamada yetersiz kalmıştır; aynı zamanda, dengeli bir biçimde birçok bölgeye dağıtılan büyük miktarda devlet yardımı ekonomik ivmeyi sağlamada istenen sonuçları ortaya çıkarmamıştır. Öncelikli olarak belirlenen az sayıdaki bölgeye yönelik daha seçici bir yeniden dağıtım politikası da zorluklarla karşılaşmış, çıkar çatışmalarına yol açmış ve bölgeleri bu tür bir rekabetle yormuş; kaldı ki kazananlar için bile beklenen yeterlilikte bir getiri sağlayamamıştır. Sonuçta, devlet yardımlarının uzun dönemdeki faydası sorgulanmaya başlanmıştır. Yardımların; bölgeleri pasifleştirdiği, girişimciliği baskıladığı, ekonomik yatırımı çekmiş olmasına rağmen yatırımın nitelik ve derinliğini artırmadığı yönünde eleştiriler gelmiştir. Bu sorunlar, bölgesel politikalarda yeni bir *paradigma arayışına* yol açmış, ve sonuçta bölgelerin rekabet gücünü arttırmaya odaklanan yeni ve farklı bir yaklaşım (*kümelenme*) geliştirilmiştir (Pezzini, 2003, aktaran Kumral, 2006: 280).

İçsel büyüme nazariyesine dayalı bu yeni paradigmaya göre bölge; kullanılmayan birçok kaynağın bulunduğu, ekonomik bir varlık olup, bölgesel kalkınma, kurumsal bir alt yapının oluşturulması ve bu alt yapının kullanılmayan kaynakları harekete geçirmesi ile gerçekleşir. Bu bağlamda, kümelenme yaklaşımının alt eksenlerini oluşturan bölgenin arz yapısının güçlendirilmesi, bölge dışından yatırımcıların çekilmesi, karar verme sürecinin

desantralizasyonu, bölgeye özgülük, insan gücü kaynakları, sosyal sermaye, yerel iş kültürü ve girişimcilik, yatay uzmanlaşma ve örgütlenmeye dayalı ağsal ilişkiler, bilgi transfer ağları, üretim faktörleri ve sisteminin kalitesi, bölgesel deneyimlerden öğrenme, yenilikler gibi kavramlar, ön plana çıkmıştır (Ertugal, 2005a ve 2005b, aktaran Kumral, 2006: 280).

Özetlemek gerekirse ülkelerin, bölgelerin, sektörlerin ve firmaların rekabetçilik gücünü artırmaya yönelik politika arayışlarında ön plana çıkan kümelenme yaklaşımı, özellikle, 2000 yılının başından itibaren artan bir ivme ile ülkelerinin rekabet gücünün yükseltilmesi, doğal olarak ulusal kalkınmanın sağlanarak ülke refahının artırılması konusunda ana gündem maddelerinden birisi haline gelmiştir. Dünyanın dört bir yanında kümelenmelerin analizlerinin yapılması, geliştirilmeleri ve yönetimi konusunda yeni kurumlar ihdas edilmesine bağlı olarak birçok politika yürürlüğe girmiştir (*hatta bazı ulusal ekonomiler, kalkınma vizyon ve programlarını doğrudan kümelenme teorileri üzerinden tasarlamaktadır*).

Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde Harvard Üniversitesi öncülüğünde rekabetçilik ve kümelenme çalışmaları kurumsal şekilde sürdürülmektedir. İngiltere'de faaliyet gösteren bölgesel kalkınma ajansları (BKA) ülkenin kalkınma çalışmalarını kümelenme yaklaşımı çerçevesinde geliştirmeye uğraşmaktadır. Diğer yandan İtalya, geleneksel olarak kümelenme yaklaşımını kalkınmasının temel dayanaklarından biri olarak kullanmaktadır. İsveç, yarı özerk kurumlar ile kalkınma faaliyetlerinde kümelenme yaklaşımını yoğun olarak istimal etmektedir. Öte yandan, Birleşmiş Milletler (BM), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) ve Avrupa Birliği (AB)⁵ gibi

⁵ 2010 yılına kadar Avrupa Birliği'ni (AB) dünyada rekabet gücü yüksek, dinamik, bilgiye dayalı bir küresel ekonomisi haline getirme ve sürdürülebilir büyümeyi ve sosyal bütünleşmeyi sağlama hedefini yeni bir strateji olarak belirleyen AB, Mart 2000 tarihli Lizbon Zirvesinde, endüstri kümelenmeleri oluşturan ve üretim ağlarına giren, yerel kaynaklarını paylaşan, ortak teknoloji kullanan, ayrıca tamamlayıcı ilişkiler içinde işbirliği yapan küçük işletmeleri (KOBİ'leri) *Genişleyen Avrupa'da Sanayi Politikaları'nın* itici gücü olarak kabul etmektedir. Özellikle buluşlara yönelik kümelerin (*innovative clusters*) ve ağların (*innovative networks*) oluşumunu teşvik etmek, bilginin etkin kullanımı ve yayılması için eğitim gibi gayri maddi yatırımların ve insan kaynaklarına yatırımın desteklenmesi AB'de öncelikli alanlardır. Türkiye'nin gerek AB'ye tam üyelik sürecinde yeniden tanımladığı sanayi politikası hedefleri, gerekse AB'ye Ekonomik ve Sosyal Uyum çerçevesinde stratejik bir çerçeve oluşturan Ön Ulusal Kalkınma Planının (2004-2006) bölgesel gelişme stratejileri arasında, sanayinin dengeli dağılımı, bölgeler arasındaki ekonomik ve sosyal gelişmişlik farklılıklarının en aza indirilmesi, bölgesel dinamiklerin harekete geçirilmesine yönelik olarak, sanayi kümelenmelerinin oluşturulması da yer almaktadır (DPT, 2003a, 2003b).

organizasyonlar kümelenme çalışmalarını desteklemekte ve kalkınma çabalarında bu yaklaşımı tavsiye etmektedir. Bu gelişmeler paralelinde, ülkemizde de başta Kalkınma Bakanlığı, Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Ekonomi Bakanlığı, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ve Ekonomi Bakanlığı olmak üzere birçok kamu kurumu (KOSGEB vs.) kümelenme yaklaşımını benimsemiş ve ilgili politikalarını bu çerçevede tasarlamaya başlamıştır.

Yukarıda izah edilen paradigma perspektifi ile değerlendirildiğinde, artık hükümetlerin ekonomi politikaları kümelenme temelli yaklaşımlara göre tasarlanmakta ve stratejiler bu yönde oluşturulmaktadır. Bu bağlamda, ülkelerin (1) *sanayi*, (2) *tarım* ve (3) *hizmet sektörlerinin* geliştirilmesi aşağıda açıklanan bakış açısı ile düzenlenmektedir.

1.1. Kümelenmeler ve Sanayi Politikaları Açısından Önemi

Kümelenme yaklaşımını esas alarak rekabet ve kalkınma çalışmaları, hem yatay hem de dikey olarak birçok politika alanını etkilemektedir. Doğal olarak, *sanayi sektörlerine yönelik ulusal kalkınma politikaları*, sektörel kümelenmeleri güçlendirmeye yönelik girişimleri ön plana çıkarmıştır.

Günümüzde kümelenmelere dayalı sanayi politikaları Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin temel hedeflerinden biri haline gelmiştir. Özellikle buluşlara yönelik kümelenmelerin (*innovative clusters*) oluşumunu teşvik etmek, bilginin etkin kullanımı ve yayılması için eğitim gibi gayri maddi yatırımların ve insan kaynaklarına yatırımın desteklenmesini sağlamak, AB'de öncelikli alanlar olarak belirlenmiştir. Bu görüş çok geniş bir kesimde kabul görmüş ve Mart 2000 tarihli Lizbon Zirvesi Stratejisi kapsamında desteklenmiştir (Çakır, 2006). Avrupa Birliği istatistikleri de, AB'deki dört şirketten birinin kümelenme içinde yer alan bölgelerde faaliyet gösterdiğini ve bu oyuncuların Avrupa'daki en yaratıcı (*creative*) şirketler olduğunu teyit etmektedir.

DPT'nin TÜBİTAK tarafından yürütülen Vizyon 2023 çalışmasını dikkate alarak hazırladığı, Bilim ve Teknoloji Politikaları Çalışma Grubu Raporu'nda (2003), *sanayinin belirli alanlardaki büyük ve küçük ölçekli işletmeleri, yan sanayi kuruluşlarını, araştırma ve yatırım destek kurumlarını, teknoloji geliştirme merkezleri ve inovasyon destek kurumlarıyla bir araya getiren yenilikçi sanayi kümeleşmelerinin oluşturulması* gereğinden söz edilmektedir (Eser ve Köse, 2005).

Kümelenmeye dayalı sanayi politikaları 10 yıldan daha fazla bir şekilde Türkiye'nin de gündemindedir. Ulusal düzeyde kümelenme çalışmalarının önemi ve bu vesile ile bir politika aracı olarak tavsiye edilmesine paralel olarak, ilgili bakanlıkların da yapmış oldukları çalışmalar dikkat çekmektedir. Nitekim Türkiye'nin gerek AB'ye tam üyelik sürecinde yeniden tanımladığı sanayi politikası hedefleri, gerekse AB'ye *Ekonomik ve Sosyal Uyum* çerçevesinde stratejik bir çerçeve oluşturan *Ön Ulusal Kalkınma Planı'nın* (2004- 2006) bölgesel gelişme stratejileri arasında, sanayinin dengeli dağılımı, bölgeler arasındaki ekonomik ve sosyal gelişmişlik farklılıklarının en aza indirilmesi, bölgesel dinamiklerin harekete geçirilmesine yönelik olarak, sanayi kümelenmelerinin oluşturulması da yer almaktadır Kalkınma Bakanlığı'nın TÜBİTAK tarafından yürütülen Vizyon 2023 çalışmasını dikkate alarak hazırladığı, *Bilim ve Teknoloji Politikaları Çalışma Grubu Raporu'nda, sanayinin belirli alanlardaki büyük ve küçük ölçekli işletmeleri, yan sanayi kuruluşlarını, araştırma ve yatırım destek kurumlarını, teknoloji geliştirme merkezleri ve inovasyon destek kurumlarıyla bir araya getiren yenilikçi sanayi kümelenmelerinin oluşturulması* gereğinden söz edilmektedir. Son olarak Kalkınma Bakanlığı'nın 9. Beş Yıllık Kalkınma Planı da, şirketlerin rekabet gücünü geniş bir perspektiften ele alan kümelenme yaklaşımını, sanayi politikasının çok boyutlu ve yatay yapısını kapsayabilen bir yaklaşımı olarak görmekte; kümelenmeleri günümüzde sanayi politikalarının tasarlanmasında yol gösterici niteliğe sahip oluşumlar olarak nitelemektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2003; 2007: 165).

1.2. Kümelenmeler ve Tarım Endüstrisi Politikaları Açısından Önemi

Günümüzde artık sadece hammaddeye dayalı bir ürünün üretilip doğrudan satışının yapılarak *sürdürülebilir rekabet üstünlüğü* elde etmenin makbuliyeti tartışmalıdır. Diğer bir ifade ile, katma değere dönüştürülmemiş mal ve/ veya hizmet ürünlerinden elde edilen gelir oldukça düşük olduğundan dolayı, oyuncuların elde ettikleri gelir de düşük olmakta, doğal olarak, o bölgenin ekonomik düzeyi ya aynı kalmakta ya da geriye gitmektedir, yani daha da fakirleşmektedir. Bu düşünceden hareketle, katma değere dönüştürülmemiş tarımsal üretimden elde edilen ürünlerin fiyatları seneler itibarı ile hemen hemen aynı düzeyde seyretmektedir. Bu sebepten dolayı, hem tarımsal faaliyetlerden hasıl olan mahsulâtın verimliliğini artırmak hem de katma değeri yüksek ürünler üretmek ve bunu sürdürülebilir hale getirmek politika yapımcılarının en önemli gündem maddelerinden birisi haline gelmiştir. Hele hele eğer çalışan faal

nüfusun büyük bir bölümü tarım kesiminde istihdam edildiği nazara alındığında ve tarım sektörü devlet tarafından büyük oranda sübvansive edildiği hesaplandığında bu önem daha da artmaktadır⁶.

Ancak, geleneksel sektörel analizler ve bu analizlere dayalı politikalar, günümüz rekabetçi ortamında (*yani günümüzün mekanlar arası ilişkilerin yoğunlaştığı ve karmaşıklaştığı, ekonomik rekabet sürecinde belli bir bölgede gerçekleşen ilişkiler bütünlüğünün önemini belirginleştirdiği piyasada*) yetersiz kalabilmektedir. Bu kapsamda, sektörel analizlerin mekansal analizler ile bütünleşmesi ve bu bütünlük içinde daha etkili politikalar üretilmesi gündeme gelmektedir (Kazancık, 2007: 13). Çünkü, artık günümüz küresel ticari ilişkilerde görülen gelişmeler, bölgelerin verimliliğini geliştirerek uluslararası rekabetçilik gücünü artırması ve bunu sürdürülebilir hale getirmesi için strateji belirlemesi üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda, tarım sektörleri bazında da kümelenme temelli çalışmalar ile bölgesel verimlilik düzeyinin geliştirilmesi önemli bir strateji olarak öngörülmektedir⁷.

Bu açıdan değerlendirildiğinde ve adı geçen *değişkenler* göz önüne alındığında, günümüzde artık kümelenme temelli tarım politikalarının

⁶ Örneğin ülkemizin toplam nüfusunun yaklaşık üçte biri tarım sektöründe faaliyet göstermekte iken, 38.883.000 hektar alanı tarım faaliyetlerinde kullanılmaktadır. Halbuki, AB 15'in ise tarım sektöründe faaliyet gösteren ortalama nüfusu %4 olmakla birlikte 128.305.000 hektar alanı tarım sektöründe kullanılmaktadır. Ayrıca, üretim açığı ve kalite ve maliyet sorunları olan Türk tarımının verimliliği sınırlı olup; çevre, kırsal kalkınma, işlevsellik temel özelliklerini taşıyan ve sürekli reforma tabi tutulan bir tarımsal yapıya uyum sağlaması için etkin kamusal politikalar üretmelidir.

⁷ Verimliliğe bağlı rekabetçilik bölgesel kalkınmaların mihenk taşıını oluşturmaktadır. Rekabetçi bir bölgenin katma değer içindeki payı ise hem yüksektir hem de artma eğilimindedir. Bu bağlamda, *ihracat performans ölçütüne* göre, artan katma değer belirli bir oranının ihraç edilmesi ve bu oranın giderek artması gerekir. *İstihdam ölçütü*, emek yoğun üretimde rekabet- istihdam ilişkisini yansıtır. Rekabet gücü yüksek ve üretimin niteliği emek- yoğun olan bir bölgede daha fazla emek istihdam edilir. Bölgedeki üretim faktörleri sahiplerinin elde ettiği gelirler de rekabet gücünü belirlemede bir performans ölçütü olarak kullanılmaktadır. Faktör piyasalarında rekabet koşullarının varlığına bağlı olarak ücret, faiz, kira vb. faktör gelirlerindeki artış rekabet gücündeki olumlu değişimi yansıtmaktadır. Piyasa payı, yatırım ve tasarrufların düzeyi gibi daha da genişletilebilecek bu performans ölçütlerinin tümü ancak verimlilik artışları ile anlamlı olmaktadır. Rekabet gücünün klasik ölçütleri olarak adlandırılacak bu ölçütler açısından olumlu gelişmelerin yaşandığı bölge verimlilik açısından aynı üstünlüğe sahip değilse, rekabet gücünü kaybetme tehlikesinden söz edilir. Rekabet gücü uzun dönemli bir kavram olduğundan bölgesel teşvik vb. araçlarla klasik ölçütlerde meydana gelen kısa dönemli gelişmeler rekabet gücü olarak değerlendirilmemelidir (Ayaş, 2002).

belirlenmesi genel olarak *havza*⁸ *bazlı* yaklaşımlar ile birlikte tasarlanmaktadır. Diğer bir ifade ile, verimliliği yüksek, uluslararası rekabetçiliğe açık, istihdamı masseden ve kırsal kalkınmayı sağlayacak ürünlerin tespiti ve desteklenmesi önem arz etmektedir. İşte, havza bazlı yapılan çalışmalar bu tip değişkenleri gözönüne alarak tasarlanmakta ve belirlenen hedeflere ulaşmada etkin bir yöntem olarak değerlendirilmektedir. Nitekim Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası (OTP)⁹ da bu yönde stratejileri tavsiye etmektedir.

1.2.1. Kümelenmeler ve Havza Yönetimine Katkısı

Kümelenmeler ve havza yönetimleri iç içe geçmiş, iki farklı enstrüman olup; aynı zamanda birbirini destekleyen kalkınma yaklaşımları olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda kümelenme kalkınmanın ekonomik boyutuna daha çok ağırlık verirken, havza yönetimi ise kırsal kalkınma (buna bağlı olarak), fiziksel altyapı, erozyonla mücadele, çölleşme ile mücadele, ormancılık, altyapının altyapısı gibi unsurların tamamlanmasında etkin rol alır. Kümelenme yaklaşımı ise, havza yönetimi vasıtası ile üretilen mal ve hizmetlerin nasıl rekabetçi bir fiyat ile satılıp kar elde edilebileceği üzerine yoğunlaşmıştır.

1.3. Kümelenmeler ve Hizmet Endüstrisi Politikaları Açısından Önemi

Sanayi ve tarım politikalarında uygulandığı gibi hizmet endüstrisinde yer alan sektörlerde de kümelenme temelli politikaların yapıldığı görülmektedir. Hizmet endüstrisi, sanayi ve tarım sektörleri dışında faaliyet gösteren sektörlerin ürettiği ürünlerden meydana gelmektedir¹⁰. Örneğin, finans, sağlık, kültür

⁸ Havza tanımı farklı disiplinler tarafından değişik şekillerde ifade edilmektedir. Örneğin ormancılık ile ilgili disiplinde havza denilince, üzerine düşen yağış sularını belirli bir akarsu kesitine gönderen ve komşu havzalardan, sırtlardan geçen bir su ayırım çizgisiyle ayrılan alan, hidrolojik, topografik bir ünite olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda tarım havzaları, maden havzaları, nehir ve dere havzaları gibi tanımlar da, farklı bilim dalları tarafından farklı amaçlar için istimal edilmektedir. Bu bağlamda Ülkemizde çok farklı su havzalarının yanı sıra birçok tarım havzası da mevcuttur. Bu havzaların bir kısmı sadece mikro klimalara sahip alanlardan ibaret olmayıp, büyük ölçekli alanları da kapsamaktadır.

⁹ Ayrıntılı bilgi için lütfen bkz., http://europa.eu.int/pol/agr/index_en.htm

¹⁰ Tarım, sanayi ve hizmet sektörleri, ekonominin gelişim süreci içindeki yerleri ve bu gelişime katkıları açısından çeşitli dönemlerde çeşitli şekillerde değerlendirilmişlerdir. Zaman içinde giderek birbirinden uzaklaşan bu yaklaşımlar arasında 20. yüzyılın başlarında bile büyük farklılıklar ortaya çıkmıştır. Geçen süreç içerisinde üçüncü sektör olan hizmet sektörüne karşı önemsenmeme ya da

(*creative industries*), eğitim, bilişim, lojistik ve turizm sektörleri hizmet endüstrisinin en önemli faaliyet kollarından birisi olarak değerlendirilmektedir.

Maddi bir niteliği olmamakla beraber alım ve satımı mümkün olan iktisadi faaliyetler olarak nitelenen hizmet endüstrisinin büyük bir kısmı, *sektör olarak*, kentlerde daha fazla faaliyetlerde bulunmaktadır (*kültür endüstrisi, finans endüstrisi gibi*). Doğal olarak kentlerin gelişiminde ve kalkınmasında, bu bağlamda, kent rekabetçiliğinin elde edilmesinde önemli ekonomik politika aracı olarak kullanılan kümelenme temelli hizmet endüstrisi; kentsel ekonomilerin önemli bir faaliyet kolu haline gelmiştir. Artık hükümetler ve/ veya yerel yönetimler hizmet endüstrisi temelli sektörlerle büyük önem vererek kent ekonomilerini kümelenme temelli yaklaşımlar ile yönetmektedirler¹¹.

Günümüzde bölgesel gelişme yalnızca bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarını azaltmaya yönelik merkezi politikaların uygulandığı bir düzlemde oldukça fazlasını ifade etmektedir. Küresel piyasaların eklenme sürecindeki hızlı ilerleme ile beraber kentler, metropoller ve bölgeler diğer ülkelerin kent, metropol ve bölgeleriyle de rekabet eder hale gelmiştir. Bu durum ülke içerisindeki kaynakların yeniden dağıtılmasına dayalı bölgesel gelişme politikalarının önemini azaltmış, insan kaynaklarına ve kurumsallaşmaya dayalı

geri plana itilme gibi bir tavır gösterilmesine karşın, günümüzde hizmet sektörünün ekonominin gelişiminde sahip olduğu ekonomik değer payı diğer ana sektörleri geride bırakmıştır. Hizmet ekonomisindeki bu temel gelişim gerçekte, hizmetlerin gerek üretimde, gerekse temel ekonomik ihtiyaçları karşılamada vazgeçilmez bir unsur haline gelmesinden kaynaklanmaktadır. Günümüzde ise hizmet sektörü artık basit bir yan sektör olmaktan çıkıp, üretimin temel unsurlarından biri durumuna gelmiştir. Bu ise hizmet sektörüne ulusların refah düzeyini belirleyen faktör niteliği sağlamıştır. Ayrıca ekonomiler içinde hizmet sektörünün aldığı payın artışı, bireylerin gelirlerindeki artışa paralel olarak hizmet tüketimine olan talebin artış göstermesi ve hizmet sektöründe yaşanan rekabetin gereği olarak hizmet işletmelerinin pazarlamaya verdikleri önem artmıştır (Midilli, 2011: 6).

¹¹ Öte yandan *creative cluster* olarak tanımlanan *yaratıcı kümelenmeler* kavramına özel bir vurgu yapmak yerinde olur. Bu terim her ne kadar kültür endüstrilerinin coğrafi yoğunlaşma alanlarına ve özel nedenlerle (*finansman, insan kaynağı, altyapı, kültürel atmosfer vb.*) seçtikleri lokasyonlara referansta bulunsa da, giderek *kentsel inovasyon adalarını* da niteler hale geldi. Kültür endüstrilerinin seçtikleri, yoğunlaştıkları ve birbirleriyle kümelenme içine girdikleri bu lokasyonlar, aynı zamanda risk sermayesi gibi uygun kaynakları da üreten finansal kümelenmelere, bilgi ve özellikle de ağ teknolojilerinin geliştirildiği Ar-Ge lokasyonlarına, merkezi iş alanlarına, kültür-sanat merkezlerine ve alışveriş bölgelerine de yakınlıklarıyla belirleniyor. Öte yandan, özellikle geniş alanlara ihtiyaç duyan film, video, televizyon gibi kültür endüstrileri ise, tıpkı yaşam bilimleri, enerji ve çevre teknolojileri, biyoteknoloji gibi ileri teknoloji alanlarının bilim ve teknoloji parklarında kümelenmeleri gibi *serbest medya bölgeleri* tarzı lokasyonlar kurarak oralarda yoğunlaşıyor. Ama bütün bu lokasyonlar arasında her zaman görece coğrafi yakınlık ve güçlü bir ağ bağlantısı da bulunuyor (Uçkan, 2009).

bir gelişme anlayışını zorunlu kılmıştır. İçsel büyüme yaklaşımının da ortaya koyduğu gibi insan sermayesinin niteliği bölgesel gelişmenin sürdürülebilir temelde ilerlemesinde başat rol oynamaktadır (Akpınar ve Taşcı, 2011). Günümüzde artık büyük- önemli ölçüde **bölgesel, kentsel** ve **sektörel** kalkınma stratejileri rekabetçiliği esas alan ve kümelenme yaklaşımını benimseyen politikalar üzerine bina edilmektedir. Diğer bir ifade ile bölgesel kalkınma, kent rekabetçiliği ve sektörel gelişim çalışmaları, kümelenme temelli stratejiler ile tasarlanmaktadır.

2.1. Kümelenmeler ve Bölgesel Kalkınma Politikaları Açısından Önemi

Küreselleşme süreci ile son yıllarda değişim gösteren sanayinin yapısı kentsel ekonomilerin ve bölgesel iktisadın tekrar önem kazanmasına vesile olmuştur. Diğer bir ifade ile *esnek üretim temelinde sanayileşme olarak adlandırılan bu süreç* bölgesel ve yerel dinamiklerin önemini artırmıştır (Eser ve Köse, 2005). Bu bağlamda kurulan kalkınma ajanslarının neredeyse tamamı, kalkınma programları ve politikalarını kümelenme yaklaşımı üzerine bina etmektedir. Kalkınma ajanslarının çalışmaları incelendiğinde birçok projenin halihazırda tamamlandığı ve kaynak aktararak yürürlükte olduğu görülmektedir.

Firmalara dış kaynakları aracılığı ile rekabet avantajı kazanmaları konusunda gerekli altyapının oluşturulmasını sağlayan kümelenme temelli bölgesel kalkınma, aslında değer zincirinin (*value chain*) sistemik ve sistematik bir şekilde yönetilmesidir. Burada temel amaç, kümelenme oyuncularının bir orkestranın üyeleri gibi uyum içinde aynı hedefe yönelik etkin (*effective*) ve verimli (*efficient*) olarak yönlendirilmesidir. Eksik ve/veya aralarında iletişim yokluğu/ bozukluğu olan kümelenmenin rekabet gücü de o oranda zayıf olmaktadır. Bunlara ilave olarak, başka değişkenler de kümelenmenin rekabet gücünü olumlu ve/veya olumsuz yönde etkilemektedir. Etkin bir şekilde geliştirilen kümelenme ile (*cluster development*) sektörün rekabet gücü artmakta ve bölgenin ekonomik kalkınması sağlanabilmektedir (Nasır, Bulu ve Eraslan, 2007).

Küresel değişim en belirgin biçimde sanayi mekânlarında ve bölgesel ekonomilerde gözlenmektedir. *Geleneksel üretim* sisteminden farklı bir iş örgütlenmesi gerektiren *esnek üretim* sistemi, üretimin yapıldığı kent mekânlarında ve sanayinin örgütlenmesinde önemli değişikliklere yol açmıştır. Öte yandan özellikle öğrenme süreci ve maliyet avantajlarıyla birlikte mekânsal

yığılmanın öneminin giderek artması ile birlikte mekâna müdahale biçimleri de değişmeye başlamış, *aynı zamanda*, üreticilerin (*firmaların*) içinde yer aldıkları rekabet ortamı da mekânın yeniden tasarlanmasını ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda kalkınmanın önemli bir unsuru olan sanayi yatırımları da yeniden tanımlanmaya başlamış, *bölge kavramının da içeriğinin değişmesi ile birlikte*, bölgesel kalkınma politikalarında da paradigma değişimine gidilmiştir (Eser ve Köse, 2005).

Coğrafi olarak birbirine yakın olan firmaların kümelenme içinde faaliyet göstermeleri, aralarındaki bilgi alışverişini ve teknolojik yayılmayı kolaylaştırmakta, bir firmada gerçekleşen yeni fikir ve yenilikçi buluşlar, çoğunlukla piyasa dışı ilişkilerle ve bilgi yayılması (*knowledge spillovers*) yoluyla diğer oyuncuların (*özellikle diğer firmaların*) verimliliklerinde önemli artışlara yol açabilmektedir. Aynı zamanda, bir bölge içinde aynı kümelenmede (*mal ve/veya hizmet üreten bir sektörde*) faaliyet gösteren oyuncuların belli bir mekanda yoğunlaşması ve belirli bir sektörün bir kentte uzmanlaşması işletmeler arasında bilgi yayılmasına, yeni teknolojik bilgilerin yaratılmasına ve kullanılmasına, dolayısıyla sektörün ve o kentin büyümesine katkı sağlamaktadır (Eser ve Köse, 2005: 99- 100)¹².

Günümüzde rekabet avantajı geçmişte olduğu gibi sadece doğal kaynaklara erişime ya da ölçek ekonomisine bağlı olarak değil, verimliliğe, teknoloji kullanımına ve özellikle yenilik yapma kapasitesine bağlı olarak gelişmektedir. İşletmeler gelişmiş yöntemler ve ileri teknolojiler kullanarak ya da özgün ürün ve hizmetler sunarak faaliyet alanlarında verimliliklerini ve rekabet güçlerini artırabilmektedir. Bir bölgedeki işletmelerin yakalayabilecekleri rekabet avantajının seviyesi yerel iş ortamından etkilenmektedir. Örneğin, bir yerde yüksek kalitede bir ulaştırma ağı yoksa, buradaki işletmelerin ileri lojistik tekniklerini kullanmaları zordur. Aynı şekilde iyi eğitilmiş ve nitelikli çalışanların bulunmadığı bir yerde işletmeler kaliteli ve farklı hizmetler sunamazlar. Bu çerçevede; kümelenme yaklaşımı yerel ekonominin kısıtlarını ve temel avantajlarını ortaya çıkarması yönleri ile bölgesel gelişme politikalarında önemli bir yer tutmaktadır (Alsaç, 2010:48).

¹² Bölgelerin ulusal ve uluslararası piyasalara erişebilirliği bir diğer önemli husustur. Ulaşım ve bilişim altyapısı yeterli olmayan bölgelerin küresel piyasalara mal ve hizmet sunumunda başarılı olamayacağı açıktır. Altyapı imkânlarının gelişmişlik düzeyi bölgedeki sektörel üretim yapısını da doğrudan etkilemektedir. Yerelin girişimcilik yeteneklerinin geliştirmesi ve piyasa bilgisinin yerel aktörler arasında yayılması bölgenin erişebilirlik göstergeleri ile yakından ilişkilidir (Akpınar ve Taşcı, 2011).

Bugün Türkiye’de bölgeler ve kentler arasında gelir dağılımı ve yaşam standardı üzerinde güçlü etkilere yol açan süreç, ekonomik ve sosyal olarak zayıf olan yörelerde ekonomik faaliyetlerin canlandırılması için yeni bölgesel gelişme politikalarına olan ihtiyacı daha da artırmıştır. Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yer alan iller arasındaki gelişmişlik farkları, diğer bölgelerle karşılaştırıldığında çok daha büyüktür. Sanayi coğrafyasında ve kentsel gelişme süreçlerinde ortaya çıkan değişimin kentlerin sanayileşmesi ve sanayinin yerleşmesi üzerinde güçlü etkileri vardır. Küresel ekonominin ve yeni teknolojik sistemin baskısı ülkelerin yukarıdan aşağıya, devlet eliyle uyguladıkları sanayileş(tir)me stratejilerini hızla etkisiz kılmakta, bölge planlama ve gelişme stratejilerini gözden geçirmeye zorlamaktadır (Eser ve Köse, 2005).

2.2. Kümelenmeler ve Kentsel Kalkınma – Kent Rekabetçiliği Politikaları Açısından Önemi

Kentler küresel düzeyde, uluslararası üretim ve işbölümünde oynadıkları rol nedeniyle, ülke gelişme stratejilerinde önemli bir oyuncu, yeni ilgi odakları haline gelmektedir. Ülke gelişme stratejileri esnek üretim sistemi çerçevesinde yeniden tanımlanırken, üretimin yapıldığı mekânlar olan kentler de bu stratejiler tarafından biçimlendirilmektedir (Eser ve Köse, 2005).

Bilgi ekonomisi odaklı yerel politikalarla girişimciliği teşvik eden, inovasyon yeteneğini geliştiren, yaratıcılığın önünü açan ve ekonomik yoğunlaşmaların mekânsal organizasyonunu doğru planlayan kentler küresel ekonomide ciddi bir rekabet avantajı sağlıyor. Kentsel kalkınma ve büyüme politikaları, giderek kent ekonomisi odaklı olarak, bilim-teknoloji, inovasyon ve kültür politikalarını etkileşime sokuyor. Bu politikalar hem yerel hem de ulusal ölçekte ilgili tüm oyuncuların katılımıyla etkin bir yönetim (*governance*) temelinde geliştirilmek zorunda (Uçkan, 2009)¹³. Bu bağlamda değerlendirildiğinde artık günümüz kentlerinin kümelenme temelli sektörel kalkınma stratejileri ile küresel rekabete hazırlandığı görülmektedir¹⁴. Çünkü

¹³ Kentlerin bu önceliğinin, ulusal kültür, eğitim, bilim-teknoloji, inovasyon ve makro-ekonomi politikalarının da artık yerel dinamikler hesaba katılarak birbirleriyle etkileşimli bir süreç içerisinde ve birbirini besleyen katmanlar halinde tasarlanmasını gerektirdiği öngörülmektedir. Örneğin, İstanbul’u bir ağ-geçidi kent olarak hesaba katıp, onun oyuncularının katılımını sağlamadan politika üretmek çok zor görülmektedir.

¹⁴ Günümüz rekabetin firmalar ya da ülkeler arasında olduğu artık geniş bir kabul görmüştür. Hatta Uluslararası Yönetim Geliştirme Enstitüsü (*International Institute for Management Development-IMD*) ve Dünya Ekonomik Formu (*World Economic Forum- WEF*)’nin yayınladığı ülkelerin rekabetçilik endeksleri ülkeler arası rekabetçiliğin göreceli bir karşılaştırması olarak yıllardır bir

küresel bilgi, iletişim ve değer ağında bir düğüm noktası olarak kent, insan etkileşiminin *düzensiz düzeni* yoluyla ekonomik büyüme üretiyor. Kent ekonomisinde, başka yerde üretilemeyecek farklı tipte ölçek ekonomilerine doğru yönlendiren, ekonomik faaliyetlerin mekânsal kümelenmesi (*sektörler, haneler, kamu hizmetleri*) anlamında *yığın avantajları* kavramıyla karşılarız. Buna *yerleşim avantajları, kentleşme avantajları, ölçek avantajları*' da denir. Bu kavramlar, ilgili tüm *oyuncuların* kazan-kazan konumuna yükseldiği coğrafi bir çakışmayı anlatır. Yığın ekonomileri yeni kentsel büyüme dinamiklerinin de merkezini oluşturuyor. Coğrafi kümelenme çok geniş bir ölçek ve odak ekonomisi çeşitliliği sunuyor. Yığınlaşma güçleri, kentsel bölgelerin gölgeli taraflarını *pozitif kümelenme ekonomileriyle* aydınlatacak kadar güçlü (Uçkan, 2009).

Ama bütün bunlar için etkili bir politikaya, etkin yönetime ve iyi yönetişime ihtiyaç var. Kentsel politika, kentsel kalkınma odaklı yerel yönetim stratejileri ve ilgili tüm tarafları kapsayan bir ağ-yönetişiminin yanı sıra, bir kentsel kümelenme stratejisini de içermek zorunda. Birbirleriyle ilişkili firmalar, bilgi üreten organizasyonlar (*üniversiteler, araştırma enstitüleri, sivil toplum kuruluşları vb.*), aracı kurumlar ve müşterilerin oluşturduğu ağın birbirine ekonomik değer katacak bir şekilde yapılanması olarak tanımlanan, belirli bir coğrafi bölgede kurulmuş üretim zinciri olarak tanımlanan kümelenmelerin faydaları, yaratıcılığın artması, altyapı maliyetlerinin düşürülmesi, nitelikli insan kaynağı yönetimine uygun eğitim süreçlerinin varlığı, kümelenen sektörler içinde ve sektörler arasında bilgi, Ar-Ge, katma değer yoğunlaşması şeklinde özetlenebilir. Kent kümelenmeleri ise maliyet avantajı, çıktı verimliliği, donanım etkililiği, altyapı kalitesi, küresel pazarlara erişim başta olmak üzere birçok ek fayda sağlıyor (Uçkan, 2009)¹⁵.

eğilim analizi niteliğindedir. Aynı şekilde farklı ekonomi dergilerinin yayınladığı *en* ile başlayan firma karşılaştırmaları da firmalar arasında devam eden rekabetin varlığının türevleri olarak değerlendirilebilir. Günümüzde bu iki rekabet ölçme endeks çalışmalarına bir yenisini, *kent rekabetçiliği*'ni de eklemek ihtiyacı doğmuştur. Çünkü artık kentler arasında da ciddi bir yarıştan bahsedilmektedir. Bu rekabet ulusal ölçekte olduğu gibi bazı şehirler için artık küresel ölçekte de değerlendirilmektedir.

¹⁵ Kent ekonomisi içinde yaşanan dönüşümler yeni kümelenme stratejileri doğrultusunda iş alanlarını yaşam alanlarıyla daha uyumlu bir ilişki kurmaya zorlayabilir. Aynı kümelenme kent ekonomisinin istihdam yaratma kapasitesini, eğitim ve sağlık hizmetlerinin yaygınlaşmasını ve kalitesinin artmasını sağlayabilir. Yerel yönetimlerde giderek artan katılım topluluk bağlarını güçlendirdiği gibi, kentin çevre, altyapı, ulaşım, sağlık gibi konuları ortak fayda doğrultusunda çözmelerini de kolaylaştırabilir.

Kentler gün geçtikçe dünyanın üretim merkezleri haline gelmektedirler. Sanayi devrimi ile başlayan bu süreç tarım sektörünün işgücü ihtiyacının ve kârlılığının düşmesi ile özellikle sanayileşme sürecini tamamlamamış ülkelerde devam etmektedir. Bu süreç içerisinde şehirleri üç kısımda incelemek mümkündür. **Birinci grup**, metropoliten kentler olarak tanımlayabileceğimiz, nüfusu yüksek olan şehirlerdir ki bu coğrafyalar göç eden insanlar için gerek iş bulma gerekse yaşam şartları açısından cazibe merkezleridir. Genelde ülkelerin başkentlerinin (*Paris, Tokyo, Londra, Moskova, vb.*) yanısıra üretim ve ticaret (*İstanbul, Şangay, Newyork, vb.*) ile öne çıkmış şehirlerin metropol haline geldiği örnekler çoğunluktadır. **İkinci grup** şehirler ise orta büyüklükteki şehirler olarak tanımlanabilir ki bu şehirler nüfusu daha az olan ve çeşitli sebepler ile bir metropol kadar çekim alanı oluşturamayan yerleşim coğrafyalarıdır. **Üçüncü grup** kentleri ise daha az nüfusu bünyesinde barındıran ve ekonomik gücü nispeten düşük yerleşim birimlerini ifade etmektedir.

2.2.1. Metropoliten Kentlerin (Büyük Ölçekli) Rekabetçilik Politikalarında Kümelenmeler ve Önemi

İçinde bulunduğumuz Asır artık bir *kent yüzyılı* olarak anılmaktadır¹⁶. Nitekim dünya nüfusunun büyük bir kısmı kentlerde yaşamakta, üretmekte ve tüketmektedir. Kentler ulus-devlet sınırlarını aşarak birbirleriyle daha çok ve daha yakın ilişkiler kuruyor. Kentler arası küresel diyalog giderek genişliyor, çeşitleniyor ve yeni bir paylaşım ağı doğuyor (*bu öncelikle ticari bir ağ ve dış ticaretin de temel kanalı*). Küresel ekonominin odak noktaları, düğümleri olarak kent ekonomileri birbirine bağlanıyor. Kentler, ortaya çıkardıkları bu yeni kültürle küresel ekonominin itici güçleri haline geliyor. Bilgi ekonomisinin coğrafyasını düşünürken, düğümler ve bağlantılardan oluşan bir ağ görmek gerek (*bu düğümler, birbirine bağlı ve her biri uzmanlaşmış bir bilgi kaynağı olarak kentler*). Kent ekonomisinin tam anlamıyla bir bilgi ekonomisi olduğu söylenebilir. Ama bazı kentler özellikle **metropoliten** alanlar (kentler) diğerlerinin önüne geçiyor. Bu ağ-geçidi kentler (*gateway cities*) küresel

¹⁶ Kent sermayenin tedarik edildiği ve danışmanlık hizmetlerinin sunulduğu bir pazaryeri ve farklı tipte yığın avantajlarının bir sonucu olarak, üretim ve tüketimin çok etkili bir örgütlenme tarzı. Kent, iletişim, uzmanlık/yetkinlik ve yaratıcılık potansiyellerini bir araya getiriyor. Kentlerin ekonomik üretim alanları olmasının getirdiği diğer bir avantaj ise belli bir eşige ulaşılmasında ortaya çıkabilecek yeni sektörlerle imkan sağlamasıdır. Örneğin hazır giyim sektörünün yoğunlaştığı bir coğrafyada kumaş kesiminin eniyilenmesi konusunda hizmet veren danışmanlık firmalarının oluşması mümkün olabilmektedir. Bu tipte özel amaçlı firmaların oluşması için özel koşulların oluşması gerekmektedir. Bu tip firmalar bir kez oluştuğu zaman ise pazarı sadece var olduğu coğrafya değil bütün dünyadır.

entegrasyonu güçlü, dünyaya havaalanları, diğer ulaşım yolları ve özellikle de bilgi-iletişim ağlarıyla sıkı sıkıya bağlı, ekonomik yoğunlaşmaları yüksek bölgeler olarak öne çıkıyor (Uçkan, 2009).¹⁷ Giderek yükselen rekabet şartlarında metropoliten kentlerin rekabet edebilirliğinin artırılması, sürdürülebilir gelişmenin sağlanmasında önemli bir unsurdur. Nitekim metropoliten kentlerin rekabet gücü, ulusal ekonomilerin rekabet edebilirliğini belirleyen önemli etkenlerden birisi olarak görülmektedir. Bu bağlamda, uluslararası alanda artan ticaret metropollerin dışa açılma sürecini hızlandırmakta, dünyanın diğer bölgeleri ile rekabet eder duruma getirmektedir. Küresel ekonomiye yön veren dünyanın önde gelen metropollerini; uluslararası finans ve ticaret merkezi olmanın yanı sıra teknoloji yoğun endüstrilerdeki üretim düzeyleri ile gelişmenin yönünü belirlemektedir. Bölgelerin rekabet edebilirliğinin farklı boyutlarının göz önünde bulundurulması bu açıdan oldukça önemlidir (Akpınar ve Taşcı, 2011). Metropoliten alanların rekabetçi olabilmenin değişkenlerine sahip olmada çeşitli avantajları bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, kuşkusuz, büyük bir iç pazar özelliği taşımasıdır. Diğer bir deyişle bu tür kentleşme ekonomileri sahip olduğu *nüfusun fazlalığı* sebebi ile önemli bir iç pazara sahiptirler. Bu özellik doğal olarak her metropoliten alanı cazip bir pazar haline getirir. O alanda kurulacak üretim birimlerinin ölçek ekonomisinin avantajlarından faydalanması çok daha kolay hale gelir. Bu sayede birim maliyetler düşer ve firmalar metropoliten alanlarda kurulmayan üretim birimlerine göre rekabet avantajı elde ederler. Eğer üretim için temel girdiler de o metropoliten alanda mevcut ise ya da kolayca ulaşılabilirliği varsa, böyle bir pazara olabildiğince yakın bir üretim üssü kurmak firmalar açısından rekabet avantajı getirir. Böyle bir metropoliten alanda iç pazarın ihtiyacı olan sektörlerin tedarik zincirlerinin oluşması ve bu sektörlerin daha da gelişerek belli stratejilere göre hareket etme yetisini kazandığı

¹⁷ Kentler, küresel bilgi ekonomisinin yönlendirici dinamiği olan inovasyonun da odaklandığı alanlar. Yoğun kentsel doku ve altyapı, farklı grupların birbirlerine yakın yaşamalarını ve çalışmalarını sağlıyor; bu da onların fikir ve hizmetleri paylaşmalarını mümkün kılıyor. Bu kentsel mekân organizasyonu yeni yaratıcı yaklaşımların doğmasını tetikliyor. Kentler bilginin üretildiği, işlendiği, paylaşıldığı ve pazarlandığı yerler. Bilgi artık en önemli iktisadi girdi ve çıktı haline geldiğine göre, kent ekonomisinin küresel ekonominin ağırlıklı bölümünü oluşturması da normal. Örneğin New York'un en önemli ihracat ürünlerinden biri hukuk bilgisi ve hizmetleri. New York hukuk büroları tüm dünyaya hizmet veriyor. İletişim, reklam, yayıncılık gibi kültür endüstrileri bunu izliyor. Çünkü kent ekonomisi aynı zamanda bir hizmet ekonomisi. Küresel ölçekte mal üretiminden hizmet üretimine doğru bir kayma söz konusuna olduğuna göre, bu bakımdan da kent ekonomisi ağırlıklı hale geliyor. Kentler uzmanlaşmış bilgi ve enformasyon kaynaklarına dönüşüyor ve bu kaynaklar birbirlerine ne kadar bağlıysa o kadar katma değer ortaya çıkarıyor.

durumlarda Porter'ın elmas modeline göre rekabetçi bir sektörün varlığında söz edebiliriz (Porter, 1990)¹⁸.

Kuşkusuz metropoller ulusal ekonomilerin en önemli dinamikleridir. Hem ülke içerisinde hem de uluslararası piyasalardan kalifiye işgücü ve firma çekme özellikleri nedeniyle metropoller yüksek gelir düzeyine ve işgücü verimliliğine sahip alanlardır. Metropollerde işgücü piyasasının geniş olması ve değişik alanlarda faaliyet gösteren firmaların varlığı, rekabetin ve uzmanlaşmanın artmasına, dolayısıyla verimliliğin yükselmesine neden olmaktadır. Mal ve hizmet piyasalarının genişliği ve talep yapısının ürün çeşitliliğini zorunlu kılması, metropollerde yenilikçiliğin de gelişmesini zorunlu kılmaktadır. İş bölümü ve uzmanlaşmanın artması ise dışsal şokların etkilerinin minimum düzeye indirilmesini sağlamaktadır¹⁹. İş dünyası için gerekli olan

¹⁸ Ancak yüksek oranda bir nüfusun belirli alanlarda toplanmasının neden olduğu birtakım negatif dışsallıklar da bulunmaktadır. Bunlardan başlıcaları; yoğunluk maliyeti, düşük kalitede altyapı, sosyal, siyasal ve mali dengesizlik olarak gösterilebilir. Yoğunluk maliyetinin unsurları arasında; trafik yoğunluğu, hava ve su kalitesindeki azalma, ruhsal sorunların ve mikrobik hastalıkların artması, yeşil alanların yok olması ve buna bağlı olarak kentte dinlenme merkezlerinin azalması gibi pek çok etmen bulunmaktadır. Bunun yanında, nüfusun belirli merkezlerde aşırı yoğunlaşması arsa ve emlak fiyatlarında anormal artışlara da neden olmaktadır. Bu durum, düşük nitelikli işgücüne gereksinim duyan metropollerde, düşük gelir grubunda olan çalışanların metropol merkezine uzak banliyölerde oturmalarını zorunlu kılmaktadır. Böylece, iş amacıyla banliyölerden merkeze gidip gelen nüfus, para ve zaman maliyetine katlanmak durumunda kalmaktadır. Nüfusu belirli miktarlara ulaşan kentlerde belediye hizmetlerinin birim maliyetleri de azalmaktadır. Ancak, özellikle nüfusu 7 milyonun üzerine çıkan metropollerde iyi kalitede fiziksel ve sosyal altyapı imkânlarının maliyeti de yükselmektedir. Bu durum özellikle sosyal konut projelerinin yürütülmesinde ve çevreye zararlı ekonomik faaliyetlerin yoğun olduğu yerlerde kendini göstermektedir. Metropoller yapısı gereği resmi ve ikincil insan ilişkilerinin ön planda olduğu yerlerdir. Özellikle farklı etnik ve kültürel geçmişe sahip insan topluluklarının yaşadığı metropollerde gettolaşma kaçınılmaz olarak görülmektedir. Bu durum, metropollerde antisosyal davranış bozukluğunu tetiklemekte, suç oranlarının yüksek olmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan, metropollerde pek çok kent ve yerleşim yerinin bulunması; ekonomik, sosyal ve çevresel amaçların ortak bir politika çerçevesine oturtulmasında sıkıntılara neden olmaktadır. Ayrıca, metropoliten bölgeler genellikle idari ve siyasal sınırları aşan bir alanı kapsadığından, yerel yönetimler daha büyük bir nüfusa hizmet vermek durumundadır. Bu nedenle, yerleşik nüfus maliyetlerine katıldığı bazı hizmetleri, metropolün idari sınırlarının dışarısında yaşayan ancak metropoliten bölge içerisinde bulunan nüfusa paylaşmak zorunda kalmaktadır (Akpınar ve Taşcı, 2011).

¹⁹ Metropollerin insan sermayesinin gelişmişlik düzeyi rekabet gücünü doğrudan etkilemektedir. İşgücü verimliliğinin yüksek olmasında bölgedeki insan kaynaklarının eğitim düzeyinin önemli bir payı bulunmaktadır. Londra, Oslo, Madrid, Stockholm gibi eğitim düzeyi yüksek insan kaynaklarına sahip metropollerde verimliliğin de yüksek olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, Meksiko City, İstanbul gibi çalışma çağındaki nüfusun eğitim düzeyi düşük olan ve kayıt dışı

pozitif dışsallıklar da önemli gelişme faktörleri arasındadır. Firmalar, araştırma merkezleri ile kamu kurum ve kuruluşlarının metropollerde yoğunlaşması, kurumlar arası bilgi paylaşımının yüksek oluşu ve üretim zincirleri arasında gerileri bağlantılarının güçlü bir biçimde kurulması sonucunu doğurmaktadır. Büyük kentlerde fiziksel sermaye önemli miktarlara ulaşmaktadır. İnşaat sektörü gerek sağladığı yüksek istihdam düzeyi gerekse yan sanayi ile ekonominin itici gücüdür. Bunun yanında, konut sektörü banka kredileri ile tüketici harcamaları içerisinde önemli pay sahibidir. Diğer taraftan, yerel yönetimler emlak vergilerinden önemli tutarlarda vergi geliri elde etmektedir. Bu nedenlerden ötürü, metropollerde fiziksel sermaye yoğunluğunun yüksek oluşu ekonomik canlılığının temel nedenleri arasındadır. *Yenilik ve yaratıcılık merkezi olma özelliği* metropollerin rekabet gücünü etkileyen önemli unsurlar arasında gösterilmektedir. Metropoller yüksek miktarlarda göç alan yerlerdir. Bu sayede, metropollerde çok çeşitli yerel topluluklar oluşmakta, sivil toplum kuruluşları toplumun çeşitli kesimlerinin taleplerini dile getirmektedir. Böylece, yaratıcılığın ve yeniliğin kaynağı olan kültürel zenginlik ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, metropoliten bölgeler uzmanlaşma ile ürün çeşitliliğinin bir arada bulunmasının sağladığı avantajlara da sahiptir. Belirli sektörlerdeki firmalar, tedarik zincirleri ve araştırma kuruluşları ile belirli alanlarda yoğunlaşma eğilimindedir. Bu nedenle, metropoller kümelenmelerin oluşumunda önemli merkezlerdir. Ancak, tek tip bir üretim faaliyetine bağlı olanlar sektörel krizlere karşı daha kırılgan bir yapıya sahiptir. Hızlı ekonomik değişimin yaşandığı günümüzde sektörel dalgalanmaların yüksek oluşu karşısında ancak farklı kümelenme ağlarına sahip olan metropoller rekabet edebilirliğini koruyabilmektedir. Yüksek nüfus miktarları ile metropoller küçük kentlere nazaran daha çeşitli ticaret ve üretim zincirleri oluşturabilmektedir. Bu durumda, bir sektörde yaşanan krizden

istihdamın yüksek olduğu metropollerde verimlilik oranları da düşük düzeylerde seyretmektedir. Diğer taraftan, işgücüne katılım oranının yüksek olduğu metropollerde (ABD ve Kanada metropoller) kişi başına düşen GSYİH değerlerinin de yükseldiği, bu oranın düşük olduğu metropollerde ise (İstanbul, Lyon, Napoli) gelir düzeyinin de olumsuz yönde etkilendiği görülmektedir (OECD, 2006: 63; aktaran, Akpınar ve Taşcı, 2011). Metropollerin küresel ölçekte rekabet edebilirliğini belirleyen bir diğer önemli faktör de üst düzey yönetici elitinin bölgede bulunmasıdır. Günümüzde uluslararası şirket çalışanları ve profesyonel yöneticiler gibi üst düzey kalifiye işgücünün dünya kentleri arasında bilgi, yetenek, iyi uygulama örnekleri ve sosyal ilişkilerin gelişmesi ve paylaşımında önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Castells'in de belirttiği gibi, kentlerin durağan bir mekânsal yapı olmaktan çıkarak dinamik bir akım merkezi olması sermaye, bilgi, teknoloji ve kurumsal yapılar kadar, kalifiye işgücü için de çekim merkezi olmasına bağlıdır. Bölgeler ancak bu durumda küresel ölçekte rekabet edebilir bir ağ toplumu yapısına kavuşabilir (Beaverstock, 2005: 245-268; aktaran, Akpınar ve Taşcı, 2011).

etkilenmemek için diğer sektörler de alternatif istihdam imkânları sunabilmektedir (Akpınar ve Taşcı, 2011)²⁰.

Bir metropol alan bir sektörde kolayca rekabetçi hale geldikten sonra yakın çevresinden başlayarak o sektörde ihracatçı duruma gelmektedir. Küreselleşmenin oldukça yaygın hale geldiği günümüzde artık bir metropolün pazarı sadece kendisi ya da çevresi değil bütün dünya olmuştur. Tabii aynı sektörlerin gelişmiş olduğu diğer metropoller de birbirleri ile küresel alanda doğal rakip haline gelmişlerdir. Metropoller arası rekabete nüfusu daha az olan orta büyüklükteki şehirlerin karşı koyabilmesi genelde mümkün olmamaktadır. Çünkü metropollerin iç pazarının büyüklüğünde doğan ciddi bir rekabet avantajı vardır. Orta büyüklükteki şehirler metropol alanlara ancak az sayıda sektöre yoğunlaşarak karşı koymaları halinde bir şans yakalayabilmektedirler. Günümüzde rekabet yarışında özellikle yüksek kalifiye işgücünün çekim alanı haline gelmek kent rekabetçiliğinin diğer önemli bir boyutu olmuştur. Kalifiye işgücünü kendine çekmeyi başarabilen şehirlerin daha rekabetçi sektörler oluşturabilmesi ve bu sayede ciddi bir refah artışı sağlayabilmeleri mümkündür (Florida, 2005). Bu bağlamda değerlendirildiğinde firmalar arası kümelenmelerin sağladığı yüksek pozitif dışsallıklar nedeniyle pek çok metropoliten bölge sanayi kümelenmelerine ilişkin politikalar geliştirmeye başlamıştır. Bazı metropoliten bölgeler küçük ölçekli iş ağlarına dayalı sektörel bir yoğunlaşma öngörmeyen politikalar üzerinde durmakta iken, bazı bölgeler büyük ölçekli ve sektör odaklı kümelenme politikası geliştirmişlerdir (Akpınar ve Taşcı, 2011).

2.2.2. Orta Büyüklükteki (Orta Ölçekli) Kentlerin Rekabetçilik Politikalarında Kümelenmeler ve Önemi

Orta büyüklükteki şehirlerin metropol alanlar gibi bir iç pazar avantajları olmadığı için küresel rekabete bir adım geride başlamaktadırlar. Bu sebeple üretim tarafında ölçek ekonomisini yakalayabilmeleri için orta büyüklükteki şehirlerin az sayıda sektöre yoğunlaşmaları bir çözüm olarak görülmektedir. Bu

²⁰ Metropollerde müşteri ile üreticinin doğrudan ilişki içerisinde olması, işlem maliyetlerinde azalmaya neden olmaktadır. Bunun yanında, küresel ya da bölgesel merkezlerin yoğun olarak bulunduğu metropoller, üst düzey yönetici elitinin yaşadığı merkezlerdir. Bu nedenle, metropollerin en büyük avantajlarından birisi, üst düzey kalifiye işgücünün sağladığı pozitif dışsallıktan faydalanabilme imkânlarıdır. Öte yandan, yüksek nüfus miktarının sağladığı ölçek ekonomileri, metropollerde pek çok büyük ölçekli altyapı yatırımlarının daha düşük maliyetlerle yapılmasını sağlamaktadır. Tüm bu nedenlerle, belirli iş hizmetleri ancak metropollerde karlı bir biçimde yürütülebilmektedir (Akpınar ve Taşcı, 2011).

bağlamda, orta büyüklükte şehirlerin iç pazarlarının küçük olması sebebi ile az sayıda sektöre yoğunlaşarak ölçek ekonomisini avantajını kullandıklarında oluşacak üretim fazlasını mutlaka şehir dışına ihraç etmeleri gerekmektedir. Bu da zamanla oluşabilecek bir pazarlama ağının varlığına ihtiyaç gerektirmektedir. İşte bu ağın zamanla oluşması sebebi ile kaynakların bu amaçla çok dikkatli kullanılması ya da kamu desteği alınması gerekebilmektedir.

Küreselleşme ile birlikte son yaşanan ekonomik krizden Türkiye’de nasibini almış, ülkemizde en çok etkilenen gösterge ise işsizlik olmuştur. Bu oran oldukça yüksek seviyelere ulaşmakla birlikte rekabet gücümüz de azalmıştır. Kümelenme, ilişki halinde olan üretici firmaların bir araya gelerek üretimde bulunma faaliyetidir. Kümelenme ile birlikte hem istihdam yaratılacak hem de yerel kalkınma sağlanarak ülkemizin kalkınmasına yardımcı olacaktır. Böylece krizden çıkma süreci oldukça yakınlaşacaktır (Tutar vd., 2011).

2.2.3. Küçük Nüfuslu (Küçük Ölçekli) Kentlerin Rekabetçilik Politikalarında Kümelenmeler ve Önemi

Son on yılda rekabetçilik ve ekonomik gelişmenin en temel unsuru haline gelen kümelenme yaklaşımı, ayrıca dış ticarette yatırım alanlarının belirlenmesi ve yabancı sermaye akışının yönlendirilmesinde de belirleyicidir. Dış ticaret öncelikleri olan, bilgi ve ağ ekonomisi odaklı, ilgili tarafları karar verme mekanizmalarına katan bir yönetim anlayışına sahip, kaynak yaratmayı ve yönetmeyi bilen yerel yönetimlerin ulusal politikalarla etkileşimli olarak geliştireceği kümelenme stratejileri, başta ağ-geçidi kentsel alanlar olmak üzere kentsel kalkınma için hayati bir önem taşımaktadır (Uçkan, 2009)²¹.

2.3. Kümelenmeler ve Sektörel Kalkınma Politikaları Açısından Önemi

Bir yandan Avrupa Birliği’ne üyelik süreciyle dünyanın en gelişmiş ekonomik sistemlerinden biriyle bütünleşmeye başlayan, bir yandan da Çin ve

²¹ Coğrafi olarak iyi hedeflenmiş alanlar için iş dünyasına teşvikler sağlayarak esnek çekim avantajları yaratmanın, bu bölgelerde yerleşen hedef sektörlerdeki firmalara ek teşvikler vermenin, kentsel alanlarda perakende vergisini sınırlamanın, vergi yerine geçebilecek finansal araçları güçlendirmenin, kümelenme stratejilerine entegre edilmiş kurumsal vergi indirimleri, serbest bölge gibi özel hukuki statüler tarzı çekim mekanizmaları yaratmanın ağ-geçidi kentsel alanlar için büyük öneme sahip ekonomik geliştirme araçları olduğu söylenebilir. Dolayısıyla ilgili aktörlerle arasında etkin yönetim kurmuş bir yerel yönetim kadar, hükümet, diğer kamu otoriteleri, komşu yerel yönetimler arasındaki işbirliği hayati bir önem taşıyor.

Hindistan gibi ucuz işgücü maliyetlerine sahip olan ülkelerin ortaya çıkardığı rekabet baskısıyla karşı karşıya kalan Türk sanayii, tarım ve hizmet sektörleri için, *rekabet gücüne yönelik politika ve stratejiler* son derece büyük önem teşkil etmektedir. Bu bağlamda, firmaların belirli (aynı) sektörde faaliyet göstermesi, bilgi akışını hızlandırmakta; dar bir coğrafi alanda daha yoğun bir rekabetin yaşanması ise firmaların küresel ölçekte rekabet edebilirliğine olumlu şekilde yansımaktadır. Bunun yanında, bankalar, üniversiteler ve araştırma kurumları gibi yerel aracı kurumlar bu kümelenmelerin rekabet gücünü artırmaktadır. Bu yerel yapılar arasında gelişen ilişkiler, güvene dayalı işbirliği ilişkilerinin gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Kurumsal yakınlığın ortaya çıkardığı ortak kurallar, değerler ve çalışma prensipleri bütünü bölgelerin öğrenme süreçlerini hızlandırmaktadır. Örneğin, Bianchi tarafından İtalyan sanayi kümelenmeleri üzerine yapılan bir çalışmada, yerel iş kümelenmeleri arasında gelişen sosyal ilişkilerin yerel kalkınmaya olumlu şekilde yansıdığı görülmektedir (De Berranger ve Meldrum, 2000: 1830; aktaran, Akpınar ve Taşcı, 2011). Özetlemek gerekirse, bir sektörde faaliyet gösteren ana oyuncuların *uluslararası rekabetçilik gücünü* artırması kümelenmelerin en önemli özelliği olarak değerlendirilebilir. Mikro düzeyde yapılan bu etkinin makro düzeyde yansımaları ise bölgenin refah seviyesinin yükselmesi şeklinde tezahür etmektedir.

Öte yandan kümelenmeye dayalı sektörel kalkınma politikaları ile kentleşme arasında sıkı bir ilişki mevcuttur. Sektörel kümelenme yaklaşımına bağlı olarak gerçekleştirilen çalışmalar ile rekabet edebilirlik, işbirlikçi faaliyetler, öğrenme, yenilik üretimi, bilgi alışverişi ve karşılıklı etkileşim elde edilmektedir. Bu faaliyetlerin büyük bir kısmı ise kentler de gerçekleştirilmektedir. Diğer bir ifade ile kentler sektörel kalkınmanın ve/ veya gelişiminin önemli mekânları olarak öne çıkmaktadır. Sektörel kümelenme ise ortaya çıkardığı ekonomik getiriler vasıtası ile kentsel yaşam kalitesini artırmaktadır.

3. Kümelenmelerin Mikro (Firma) Düzeyde Önemi

Şirketlerin rekabet gücü makroekonomik politikalara olduğu kadar, şirketler kesiminin davranışını stratejik biçimde etkileyebilecek (*örneğin maliyetlerin düşürülmesi, yatırım ortamının iyileştirilmesi gibi*) mikroekonomik önlemlere de bağlıdır. Diğer bir ifade ile verimlilik ve yenilikçilik rekabet gücünün temel unsurlarını oluştururken, bunları etkileyecek kümelenme gibi yeni politika araçları da mikro düzeyde firmaların rekabetçiliğini etkilemektedir (TEPAV, 2007: 81). Bu bağlamda, kümelenme yapılanmaları, kendi coğrafi alanı içinde faaliyet gösteren ana oyunculara (*büyük ölçekli düzeyde işletmeler- firmalar/*

küçük ve orta boy ölçekli işletmeler- KOBİ'ler) mikro düzeyde önemli faydalar sunmaktadır.

Öncelikle kümelenmeler sinerji ortaya çıkarır. Başka bir ifadeyle kümelenme üyeleri arasındaki bağlar, parçaların toplamından daha büyüktür. En çekirdek noktadan hareketle kümelenmeler, o kümelenmenin ana oyuncusu olan işletmelere kendi esnekliklerini kaybetmeden büyük ölçekli veya diğer firmalarla resmi bağlantılara sahip işletmelermiş gibi davranmalarına olanak tanıyarak fayda elde etmelerini sağlar. Bunlara ek olarak kişisel ilişkiler ve topluluk bağları karşılıklı güven oluşturur ve bu durum bilgi akışını hızlandırır. Yani bilgi daha akışkan hale gelir (Moulaert ve Sekia, 2003: 293).

Kümelenmeyle birlikte firmaların belirli bir coğrafyada toplanmaları; firmaların üretim ve pazarlama alanlarındaki maliyetlerini azaltıcı etki yapması söz konusudur. Kümelenme, firmaların sadece belirli alanlarda faaliyet göstermelerini sağlamaktadır. Bir firmanın birçok alanda faaliyet yapmasına gerek kalmayabilmektedir. Bu durum firmaların yeni teknolojilere uyum sağlayabilmesini de kolaylaştırmaktadır. Aynı zamanda firmaların kümelenme yapılanması çerçevesinde bir araya gelmeleri, firmalara karşılıklı işbirlikleri yapmalarını sağlayıcı fırsatlar sunmaktadır (Barkley and Henry, 1997: 313, aktaran, Tutar, 2011).

Dışsal ekonomilerin kullanılması ile elde edilen kümelenme faydalarının yanı sıra; firmaların değer zincirini oluşturan süreçlerde de kümelenmelerin mikro düzeyde de çok önemli faydaları gözlemlenmektedir.

Öncelikle kümelenmeler, bir sektörün değer zincirini (*value chain*) oluşturan tüm halkaların tamamlanmasına katkıda bulunduğu gibi, rekabet avantajı oluşturan diğer değişkenlere ulaşılmasına da vesile olmaktadır. Değer zincirinin yanısıra tedarik zincirinin (*supply chain*) de eksiksiz bir şekilde tamamlanması ve etkin bir şekilde işlemesi kümelenme vasıtası ile gerçekleştirilmektedir. Bu durumun diğer bir şekilde açılımı, işlem maliyetlerinin düşmesi (*transaction cost*), yenilikçiliğin artması şeklinde tercüme edilebilir.

Günümüzde bir ürünün girdilerden en son kullanıcılarla buluşmasına kadarki geçen süreç karmaşık bir üretim ve hizmetler zincirini kapsamaktadır. Değer zinciri adı verilen bu süreçteki her oyuncunun (*girdi sağlayıcıları, üretim, pazarlama, araştırma geliştirme, finansman, altyapı hizmetleri vb.*) verimliliği ve üretkenliği en son ürünün rekabet gücünü doğrudan etkilemektedir. Küresel değer zincirinde yerel şirketlerin nasıl konumlandırılmaları gerekir; üniversiteler

ve araştırma merkezleri gibi kurumlar rekabet gücüne nasıl katkıda bulunur ve hükümet, şirketlerin performansını nasıl artırabilir gibi konulara kümelenme yaklaşımı yeni bir analiz çerçevesi sunabilmektedir (Çağlar, 2006: 308).

Kümelenme ve değer zinciri konuları rekabetin olmazsa olmaz koşulları olan yüksek verimlilik ve yenilikçilik için son derece önemli yaklaşımlardır (TEPAV, 2007: 81). Nitekim mikro düzeyde kümelenme- rekabetçilik²² ilişkisi değer zinciri bağlamında ele alındığında, kümelenme yapılarının sektörün; diğer bir deyişle, sektör oyuncularının (*girişimcilerin*) kurumsal yönetim süreçlerine, insan kaynaklarına, tedarik ve satınalma faaliyetlerine, teknoloji geliştirme (Ar-Ge, tasarım, inovasyon vs.) çalışmalarına, lojistik faaliyet, üretim ve operasyon ve pazarlama ve satış faaliyetlerine önemli katkılarda bulunarak sektörün rekabetçilik gücünü artırmakta, aynı zamanda, sürekli hale getirmektedir.

3.1. Kümelenmelerin İnsan Kaynakları Yönetimi Fonksiyonuna Etkisi

Küresel rekabet ortamında işletmelerin sürdürülebilirliklerini sağlamalarının yegane koşullarından birisi ve değerli unsur olarak gördükleri insan kaynaklarının etkili kullanımıyla ve onların bilgi, beceri ve gelişimlerinden yararlanmalarıyla mümkündür. Çünkü üretim faktörlerinin gelecekte ne gibi

²² Ekonomik yönden değerlendirilecek olursa, rekabetçilik kavramı bir çok değişkeni bünyesinde barındırmakta olup kaliteye, hıza, teknik üstünlüğe, hizmet ve ürün farklılaşmasına dayanmakta (Çınar, 2005: 3) olup, *makro*, *mezo* ve *mikro* olmak üzere üç farklı boyutta ortaya çıkmaktadır (Moon and Peery, 1995; Porter, 1990; Depperu ve Cerrato, 2005).

Bu kategorilerde, makro ulusal, mezo bölgesel veya sektörel, mikro firma (*büyük veya KOBİ tarzı şirketler*) bazında rekabeti temsil etmektedir. Makro düzey rekabetçilik, genel olarak, uluslararası pazarlarda kabul gören mal ve hizmetleri üretirken, aynı zamanda yüksek ve sürdürülebilir gelir seviyelerini korumak, daha genel bir deyişle, şirketlerin, endüstrilerin, bölgelerin, ulusların ya da uluslararası bölgelerin, uluslararası rekabet içerisindeyken, görece olarak yüksek gelir ve istihdam üretebilmeleridir (Aydemir, 2002: 18).

Mezo ve mikro anlamda rekabet ise, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak veya ikame endüstrilerinin ürünleri ile işletmenin pazarlarına mal veya hizmet sunmaya çalışan işletmelerin faaliyetlerinin bütünü olarak ifade edilebilir (Eren, 2002: 147).

Ancak, makro, mezo ve mikro düzey rekabetçilik *göreceli* kavramlardır. Bazen makro düzeyde bir rekabetçilik, aslında mikro, ve/veya mezo anlamında da değerlendirilebilmektedir. Şunu belirtmek gerekir ki, günümüzde artık dünya ticareti, makro, mezo veya mikro düzey oyuncuların belirli mal ve/veya hizmetleri üretmekte sahip oldukları rekabet avantajı ile şekillenmektedir. Yani, bir ülkenin rekabet avantajı dünya ekonomik dengelerini değiştirebilmektedir.

davranışlar göstereceklerini tahmin edebilme imkânı varken insan kaynakları açısından bunu söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla KOBİ'ler ve büyük işletmeler insan kaynakları ile sürekli olarak ilgilenmek ve etkinliklerini arttırmaya çalışmak durumundadır. İşletmelerde insanla ilgilenen birim ise insan kaynakları yönetimidir. Ulusal ve uluslararası sürdürülebilir rekabetçilik politikalarında önemli bir yaklaşım olarak görülen kümelenmelerde de arzu edilen başarı düzeyine ulaşılabilmesi, kümelenmeyi yapısal anlamda kurgulayacak, etkin proje ve politikalar belirleyecek ve bu anlamda kümelenme oyuncuları arasında iletişim ve işbirliği anlayışını geliştirebilecek nitelik ve nicelikte insan kaynaklarının varlığı ve bu kaynağın en iyi biçimde yönetilmesi ile mümkün olabilecektir. Firmaların sürdürülebilir rekabet avantajı sağlamalarında kümelenme yaklaşımı ne denli etkin bir yaklaşım olarak benimsenmekte ise, bir kümelenmenin başarısında da insan kaynaklarının yönetimi o derece öneme sahiptir (Bakan, 2009).

Öncelikle, kümelenmeler içinde faaliyet gösteren işletmeler *uzmanlaşmış ve deneyimli bir işçi havuzuna* sahiptirler. Doğal olarak bu durum, kümelenme dahilinde yer alan işletmelerin işe alımlardaki arama ve işlem maliyetlerini düşürecek ve zamanı kısaltacaktır. Kümelenme, aynı zamanda, işgören ve işverene çeşitli fırsatlar sunar ve çalışanların kümelenme dışındaki yerlerde istihdam riskini düşürür, hatta, diğer bölgelerdeki yetenekli çalışanları da kendine çeker. Böylelikle, ana işletmeler gibi KOBİ'ler de hem nicel hem de nitel yönden işgücü sorunlarını çözmüş olurlar. Kümelenmeler insan kaynaklarına erişimde önemli merkezlerdir. Çünkü nitelikli ve/ veya niteliksiz işgücü kümelenmelerde yoğunlaşmaktadır, diğer bir deyişle, kümelenmeler işgücünün cazibe merkezini oluşturmaktadır. Bu vesile ile, kümelenmede yer alan herhangi bir oyuncu, ihtiyacı olan işgörene rahatlıkla erişebilmekte ve istihdam etmektedir. Öte yandan, kümelenme içinde yer alan bilgi üreten kurumlar, kümelenmenin ihtiyacı olan insangücünü eğitmekte ve kümelenme yapısına göre ilgili bölümlerini tasarlamaktadırlar. Böylece, nitelikli insan gücüne ulaşım da gerçekleşmektedir. Aynı kümelenmede faaliyet gösteren oyuncuların işgörenleri, farklı sosyal ortamlarda sektörel kümelenmeye ait sorunları konuşmakta- tartışmakta, bu vesile ile bilgi yayılımı ve transferi hızlı bir şekilde diğer oyunculara geçmektedir.

3.2. Kümelenmelerin Tedarik Fonksiyonuna Etkisi

Bir işletmenin ihtiyaç duyduğu her türlü kaynağın temin edilmesi tedarik işlemi olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda işletmenin tedarik fonksiyonu,

işletmenin üretimde bulunabilmesi için ihtiyaç duyduğu üretim faktörlerinin (*sermaye- sabit ve işletme sermayesi-, işgücü, her nevi hammadde, yardımcı madde ve işletme malzemesi vs.*) temin edilip üretim için hazır halde bulundurulmaları eylemlerini kapsamaktadır. Bir işletmenin etkinlik ve kârlılığı üzerinde önemli ölçüde etkileyici bir role sahip olan tedarik fonksiyonu; hammadde ve diğer işletme malzemelerinin tedarikinde uygunluğun sağlanmasına büyük özen gösterilmesini gerektirmektedir. Bu uygunluk, miktar, kalite, zaman, kaynak ve fiyat olmak üzere beş açıdan ele alınmaktadır. İşte bu noktada kümelenme yapıları (*veya kümelenme formasyonlarında faaliyet gösteren bir işletme*) özellikle ölçek ekonomisini sağlamada ve ihtiyaç duyulan kaynaklara daha kolay ulaşılabilmesine olanak tanımaktadır²³. İdeal bir kümelenmede yer alan oyuncular çoğu zaman ortak satınalma yoluna gitmekte ve tedarikçilere ulaşmaktadırlar. Bu durum satınalma maliyetlerine olumlu bir şekilde yansımaktadır. Gelişmiş bir kümelenme *özelleşmiş bir tedarikçi tabanına* sahip olup önemli girdilerin sağlanmasında da etkin rol oynar. Diğer bir ifade ile, uzaktaki bir tedarikçiden kaynak sağlamak yerine yerel tedarikçileri kullanmak işlem maliyetlerini düşürecektir. Bu yapı, envanter ihtiyacını en aza indirecek, ithalat ve gecikme maliyetlerini ortadan kaldıracaktır. Coğrafi yakınlık aynı zamanda iletişimi geliştirecektir, doğal olarak bu durum, tedarikçiler için satış sonrası hizmetlerini sağlamalarını da kolaylaştıracaktır²⁴. Öte yandan, kümelenmeler aynı zamanda sektöre mal ve/ veya hizmet sağlayan tedarikçi oyuncularında çekim merkezi niteliği taşıdığından dolayı, kümelenme içinde faaliyet gösteren ana oyuncular istedikleri hammadde ve/ veya yardımcı malzeme ve/ veya hizmete kolaylıkla ulaşabilmektedir. Doğal olarak bu durum işlem maliyetlerini düşürmekte ve rekabet avantajı oluşturmaktadır.

3.3. Kümelenmelerin Teknoloji Kullanımı (Ar-Ge, İnovasyon) Fonksiyonuna Etkisi

²³ Günümüz küresel rekabet ortamında işletmelerin ürün fiyatlarını, dolayısıyla maliyetlerini ve verimliliklerini daha iyi kontrol etmeleri bir zorunluluk haline gelmiştir. Bunun için işletme içi süreçleri iyileştirmenin yanı sıra tedarik zincirinin yönetimi ve bu süreçte yer alan satıcı, müşteri, dağıtıcı ve nakliyeciler ile karşılıklı güvene dayalı bir işbirliğine gidilmesi işletmelerin rekabet gücünü artırması bakımından oldukça önemlidir. Böyle bir ilişkinin oluşturulması ise taraflar arasında bilgi paylaşımının ve aktarımının artırılması ile mümkün olmaktadır (Çağlayan, 2009)

²⁴ Kümelenme içerisindeki firmaların arasındaki fiziksel mesafenin kısa olmasının yanında firmaların birbirlerinin tam olarak ne kapasite ve kalitede tedarik yapabileceğini bilmesi de işlem maliyetlerini düşürücü sebeplerdir. Doğal olarak bu durum, her bir tedarik vakası için *maliyeti azaltıcı* bir avantaj oluşturmaktadır.

21. yüzyılda dünya ekonomisi, küreselleşmeyle birlikte son derece yoğun bir rekabetin yaşandığı bilgi ekonomisi olarak adlandırılmaktadır. Bilgi ekonomisinde, sanayi ekonomisinden farklı olarak rekabet, sadece fiyat ve miktar üzerinde değil, yenilik rekabeti ve ortaklaşa rekabet gibi alanlarda yoğunlaşmıştır. Rekabetin yaşandığı alanın ulusal ölçekten küresel ölçüğe taşınması, firmaların varolma ve piyasadan daha fazla pay alma çabaları için artık sürekli **yenilik** yapmalarına bağlı hale gelmiştir (Batmaz ve Özcan, 2008: 44). Bu bağlamda değerlendirildiğinde kümelenmeler belli bir ürün veya hizmetin üretilmesi konusunda ihtisas sahibi olduklarından, zamanla ürettikleri ürün ve/veya hizmet ile ilgili ciddi bir bilgi birimine haiz olurlar. Bu bilgi birikimi firmaların sürdürülebilir rekabeti açısından son derece öneme sahiptir; çünkü herhangi bir yeni talep ve/veya rakip firmadan gelen muhtemel tehditler karşısında devreye girmekte ve inovasyonun ortaya çıkmasına vesile olmaktadır. Bu bağlamda, kümelenme içinde faaliyet gösteren adı geçen oyuncunun sahip olduğu bilgi birikimi sadece firmanın kendisine değil gerektiğinde işbirliği yaptığı firmaların da rekabet üstünlüğü yakalamasını sağlarlar.

Kümelenme içinde faaliyet gösteren oyuncular gerek kendi iç süreçlerinde (*operasyonlarında*) gerekse diğer oyuncular kendi içinde ve kendi aralarında **teknolojik yeniliklerin** gelişimine de vesile olmaktadır. Örneğin, kümelenme içindeki diğer oyuncularla oluşturulan yakın işbirliği ve ilişkiler kümelenme şirketlerine teknoloji geliştirme, ihtiyaç duyulan parça ve makineye kolay erişim, hizmet ve pazarlama gibi konuları erken öğrenmelerine yardımcı olur. Bu tarz bir öğrenme, kümelenme alanı dahilinde gerçekleştirilen ziyaretler ve çoğunlukla yüz yüze görüşmeler (toplantı, istişare vs.) yerine getirilir.

Diğer yandan, kümelenmenin kendi içindeki iç rekabet ve nitelikli talep de inovasyonun gelişimini tetiklemektedir. Örneğin, Silikon Vadisinde faaliyet gösteren bilişim oyuncuları, kümelenme ile irtibatlı müşteri ihtiyaçlarını ve isteklerini (*nitelikli talep*) diğer bölgelerde bulunan şirketlerle karşılaştırılmayacak derecede hızlı bir şekilde karşılarlar. Bu bağlamda, kümelenmede yer alan oyuncular (*özellikle üreticiler*) teknolojilerini sürekli yenilemekte, geliştirmekte ve yenilikçilik becerilerini artırmaktadırlar. Yani kümelenmeler, işletmelerin *yenilikçilik* becerilerinin ortaya çıkmasında, gelişmesinde ve sürekliliğinde de önemli bir rol oynamaktadır.

Kümelenme- inovasyon²⁵ ilişkisi biraz daha kavramsallaştırıldığı zaman; ağlar (*network*) üzerinde toplulaşmış firmalarla bilgi tabanlı organizasyonlar arasındaki etkileşim, *inovasyon sürecinin* başlıca kaynağı haline gelmiştir. Bu durum, iş ilişkilerinin, enformasyon teknolojilerindeki ilerlemelerin de etkisiyle, giderek, ağlar üzerinden kurulmasına olanak veren yeni bazı biçimler almasından kaynaklanmaktadır. Bu ağlar, aynı zamanda, günümüzdeki teknik değişimin temelinde yatan çok disiplinliliğe gidişi de yansıtmaktadır. Ar- Ge masrafları arttıkça ve ne kadar büyük olurlarsa olsunlar, firmalar, bu masrafların altından tek başlarına kalkamaz, ihtiyaç duydukları bilgileri ve uzmanları kendi bünyelerinde ya da ülkelerinde bulamaz duruma düştükçe, araştırma ve teknoloji geliştirmek için kendi aralarında kurdukları stratejik ittifakların sayısı da artmaktadır. Firmalar, inovasyon sürecinde, tamamlayıcı uzmanlık kaynakları olarak, çoğunlukla, yan sanayileri, müşterileri ve hatta rakipleriyle kurdukları ilişkilere dayanmaktadırlar (Göker, 1999: 9). İşte bu noktada kümelenmeler oldukça mümbit bir zemin izhar etmektedir.

Kümelenmeler ve oyuncuların arasındaki ilişkiler, özellikle KOBİ'lere sundukları kaynaklar ve bilimsel bilgi ortamı ile cazip bir ortam oluşturmaktadır. Kümelenme içinde üniversite ve sanayi Ar-Ge birimlerinin ve firmalar için sunulan diğer alt ve üst yapı hizmetlerinin bulunması, yenilik sürecinde gerekli olan faktörlerin, kümelenmeye dâhil olan tüm birimlerin erişimine açık olması anlamına gelmektedir (Feldman, 1994: 363, aktaran, Batmaz ve Özcan, 2008: 52).

Coğrafi bir bölge içinde benzer ve farklı endüstrilerdeki firmaların kümelenmesi, girdilerin, finansal sermayenin, teknik personelin ve firmaların sahip oldukları teknolojilerin tüm firmaların kullanımına hazır olmasını

²⁵ Özellikle, çağımızda, verimliliğin sağlanması, rekabet avantajının yaratılması ve bunların sürdürülebilir kılınması, bilgi temelli yeni ekonomiye dayandırılmakta ve bu süreç içinde inovasyonun rolü vurgulanmaktadır. Gelişmiş ülkeler, topluluklar makro düzeyde inovasyon stratejileri geliştirmekte ve uygulamaya çalışmaktadır. OECD bulgularına göre, 1970 ve 1995 döneminde gelişmiş ekonomilerde büyümenin yarısından fazlasının kaynağı inovasyon olmuş, verimliliği ve rekabeti de artırmıştır. İnovasyonun çeşitli tanımları yapılmakla beraber, en yaygın kullanılan ve Türkiye'de de kabul edilen tanım, OECD tarafından yapılan ve Oslo Kılavuzu ile güncellenen tanımdır. Bu tanıma göre inovasyon, ekonomik ve sosyal alanda yeniliklerin üretilmesinin yanısıra başarılı uygulanması ve özümsemesini de kapsar. İnovasyon, işletme içi uygulamalarda veya dış ilişkilerde yeni veya önemli ölçüde iyileştirilmiş bir ürün (mal veya hizmet), süreç, pazarlama yöntemi veya organizasyonel yöntem (*işgücü yönetimi, dağıtım, finans gibi alanlarda yeni veya mevcuta oranla daha iyileştirilmiş iş organizasyonları*) olarak tanımlanmaktadır.

sağlamaktadır (Karlsson ve Olsson, 1998: 35, aktaran, Batmaz ve Özcan, 2008: 52).

3.4. Kümelenmelerin Lojistik Fonksiyonuna Etkisi

Kümelenmeler lojistik faaliyetlerine dışsal ve içsel olmak üzere iki türlü katkıda bulunmaktadır.

Dışsal açıdan değerlendirildiğinde; kümelenmeler kent lojistiğinin düzgün ve uyumlu çalışmasına vesile olarak yaşam kalitesini artırmaktadır. Çünkü, bir kentte yaşanan günlük lojistik hareketler şehirde yaşayanların günlük yaşamlarını sürdürebilmesi için elzem olmakla birlikte, bu hareketlerin neden olduğu sosyal ve çevresel etkiler şehrin sakinlerinin yaşam kalitesinin düşmesinde önemli rol oynamaktadır. Diğer yandan lojistik, hizmet alanların tedarik sürelerinin kısalmasına yönelik artan talepleri ve artan nüfus, kentsel lojistik planlamasına yönelik ihtiyacın önemini daha da arttırmaktadır.

Günümüzün dünyasında lojistik, ticaret ve sanayinin ayrılmaz bir parçasıdır ve önemi çağdaş ticaret ve sanayi ilişkileri içinde gelişen bir olgudur. Lojistik alanında yapılan yatırımlar ise çok pahalı yatırımlardır. Bu yatırımlardan en fazla yararın elde edilmesi; ancak hedef ve amaçların iyi belirlenmesi, yapılan yatırımlar ile elde edilecek yararların maliyetlerle dengesinin sağlanması, yatırımları yapacak olan kuruluşların yatırım güçlerinin göz önünde tutulması, lojistik unsurlar içindeki entegrasyonun sağlanması, lojistik konusunda geleceğe yönelik taleplerin doğru kestirilebilmesine bağlıdır. Kümelenme formasyonları işte bu noktada lojistik faaliyetlerini dışsal açıdan disiplin altına almaktadır. Özellikle kümelenmeler ekonomik faaliyetlerin de temerküz ettiği mekânlar (lokasyonlar) olduğundan dolayı, yapılacak yenileme ve geliştirme faaliyetlerinin daha kolay uygulanmasına vesile olmaktadır.

İçsel açıdan değerlendirildiğinde; kümelenmeler aynı zamanda lojistik imkânların da merkezidir. Diğer bir ifade ile, lojistik altyapıları tamamlanmış ideal kümelenmelerde faaliyet gösteren tüm oyuncular, lojistik maliyetlerini asgari düzeye indirerek rekabet avantajı elde etmektedir. Örneğin, Kocaeli'nin Yeniköy beldesinde kurulan Türkiye'nin ilk otomotiv limanı (*Autoport*) ile üreticiler uluslararası mal alışverişini çok rahat ve ucuz bir şekilde gerçekleştirmektedirler. Bu durum hemen yanı başında faaliyet gösteren

otomotiv üreticilerine önemli rekabet avantajı (*lojistik açısından*) sağlamaktadır²⁶.

3.5. Kümelenmelerin Üretim Yönetimi Fonksiyonuna Etkisi

Kümelenmeler, kendi içinde faaliyet gösteren firmaların üretim yönetimi operasyonlarına da önemli katkı sağlamaktadır. Özellikle, (*makro açıdan değerlendirildiğinde*) kümelenme içinde yer alan firmalar yeri geldiği zaman tek büyük bir fabrika gibi aynı ürünü üretebilirler. Böylece *ölçek ekonomisinin* avantajından yararlanırlar. Çünkü kümelenmeler yeri geldiğinde büyük bir işletme gibi davranabilmektedirler. Örneğin son tüketiciye yakın olan bir kümelenme oyuncusu büyük bir sipariş aldığı anda bunu bölümlere ayırarak kümelenme içerisinde sahip olduğu zincirde yer alan oyunculara tevzi etmekte ve kendi üretim kabiliyetinin çok üzerindeki bir siparişi kümelenmedeki diğer oyuncuların katkısı ile karşılayabilmektedir. Bu durumda son ürünün bir parçasının üretimi üzerinde uzmanlaşmış firmalar kümelenme içerisinde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle kümelenme içerisindeki firmaların birçok şey üretmek yerine kümelenmenin ürettiği son ürünün belli bir parçasında uzmanlaşması firmaya ölçek ekonomisinin getirdiği üstünlüğü sağlamaktadır.

Bu bağlamda, *sektörün niteliğine göre değişen*, yığılma ekonomileri, verimlilik düzeyini artırır. Özellikle, teknoloji ve bilgi yoğun sektör kümelenmelerinde verimlilik artışları teknoloji ve yenilikleri teşvik edici türdendir. Geleneksel üretim yapısının egemen olduğu sektör kümelenmelerinde ise verimlilik artışları ölçek ekonomilerine bağlı olarak ortaya çıkar ve maliyetlerin düşürülmesinde etkilidir (Ayaş, 2002: 12- 13).

Firmalar arası rekabetten işbirliğine geçiş işlem maliyet ekonomisi perspektifi ile anlaşılabilir (Park, 1996). İşlem maliyet yaklaşımına göre firmanın amacı çevresi ile kaynakları takas ederken maliyetlerini en aza indirmektir. İşlem maliyeti firma kaynak ya da bilgi takası yaptığı sırada oluşur. Firmalar diğerleri ile ihtiyacı olan kaynakları almak için iletişime girerler ve bu ilişkiyi kontrol etmek ve yapmak zorundadırlar (Jones, 2001). Firmaların ağlar vasıtasıyla bir araya gelip tedarik zincirinin en güçlü olduğu noktada çalışması ile bütün ağı optimal şekilde çalışmaya doğru yönlendirmek doğru bir stratejidir. Bir firmanın diğeri karşısında rekabet ettiği geleneksel rekabet artık küreselleşmenin dünya köyünde geçerli değildir. Onun yerine artık ağa karşı ağ,

²⁶ Doğu Marmara Bölgesi (*Bursa- Sakarya- İstanbul*)'nde yer alan şehirler Türkiye'nin Detroit'i (*Detroit of Turkey*) olarak tanımlanabilir. Adı geçen üçgen bölgede, 14 ana üretici ve 1.000'den fazla otomotiv yan sanayi firması faaliyet göstermektedir. Yine, bölge içinde (otomotiv kümelenmesi) yer alan Gebze Otomotiv Organize Sanayi Bölgesi (GOSB), ülkemizin en önemli gelişmiş kümelenme örneklerinden birini teşkil etmektedir.

yeni oyunun adıdır ve bu sebeple bir firmanın rekabet avantajı içinde bulunduğu ağa göre belirlenmektedir (Lakhall, Martel, Oral, ve Montreuil, 1999)²⁷.

3.6. Kümelenmelerin Pazarlama Fonksiyonuna Etkisi

Kümelenmeler hemen hemen tüm pazarlama faaliyetlerine de mümbit bir zemin teşkil etmektedir. Hatta bazı kümelenme yapılanmaları doğal satış alanları (*show room*) olarak da oyunculara katkıda bulunmaktadır. Aynı zamanda bir kümelenmenin son tüketiciye en yakın oyuncuları pazardaki değişim eğilimlerini en yakından görebilme şansına sahip oyunculardır. Bu firmalar gördükleri üründe farklılaşma oluşturarak rekabet üstünlüğü sağlayacak projeleri kendilerine tedarik sağlayan diğer oyuncular ile paylaşmaktadırlar. Binaenaleyh, kümelenme içerisindeki firmaların pazardan gelen eğilimleri pazara yakın olan firmalardan öğrenmeleri ve buna göre ürünlerini geliştirme imkânı bulmaları kümelenme dışındaki rakiplerine göre bir üstünlük sağlayabilmektedir.

Öte yandan, uluslararası ticaretin hızla serbestleşmesi KOBİ tarzı firmaların serbest ticarete uyum sorununu ortaya çıkarmıştır. Küçük firmalar rekabetçi uluslararası piyasada yapı değiştirerek, orta ölçekli veya büyük ölçekli bir firma konumuna gelmede kapalı ekonomi şartlarına göre zorlanmaktadır. Özellikle rekabet şartlarına hazırlıksız yakalanan firmalar uyum süreci yaşamaktadır. Bununla beraber küçük ölçekli firmaların birçoğu, kendi çabalarıyla yeni ticari oluşumları hızla kabullenmekte ve firma yapısını bu oluşumların istediği biçimde şekillendirmeye çalışmaktadır. Küçük firmalar, ihracat yaptıklarında uluslararası piyasalara daha çabuk uyum sağladığının bilincindedir. Bunun yanında zaman içinde uluslararası piyasalarda rekabet edebilir konuma gelmektedir (Sarı, 2008). Özellikle ülkemizde mal ve/ veya hizmet üreten bir çok işletmenin KOBİ tarzı faaliyet gösteren oyuncular olduğu da dikkate alındığında; bu tür oyuncuların uluslararası rekabet güçlerinin artırılmasının kümelenmeler vasıtası ile gerçekleştirilmesi son derece önem arz etmektedir²⁸.

²⁷ Kümelenme içinde faaliyet gösteren ve aynı iş kolunda üretim yapan oyuncular, kümelenme dışındaki benzeri firmalara göre ciddi bir avantaj da elde etmektedirler. Çünkü aynı ürünü üreten kümelenme dışındaki rakip firmalar kümelenme içerisindeki firma kadar düzenli sipariş bulamamakta, bunsalar bile pazarlama maliyetleri daha yüksek olmaktadır.

²⁸ KOBİ'lerin yenilik yaratmada yeterli kaynaklara ve bilgiye sahip olmaması, onların dinamik rekabet ortamında yenilik sürecinden geri kalmamak için kümelenmelerden daha çok yararlanmalarına yol açmaktadır. Kümelenme içinde faaliyet gösteren oyuncular, sahip oldukları kaynakları birleştirerek amaçları doğrultusunda kullanabilmektedirler. Kümelenme içinde kaynakların ve bilginin ortak kullanımı, yenilik faaliyetlerine başlama riski olan belirsizlik ve yüksek maliyet dezavantajlarını da büyük ölçüde azaltmaktadır. Kümelenme içinde yeniliklerin ortaya çıkarılması

Sonuç ve Öneriler

Ekonomik coğrafya alanındaki çalışmalar bir bölgenin/ kentin sanayileşmesini, girdi- çıktı ilişkisi ve sanayiler arasındaki bağlantı etkilerinden çok, tamamlayıcı nitelikteki sanayilerin ortak bir mekânda coğrafi olarak kümelenmelerinden (*clusters*) kaynaklanan pozitif dışsallıklara bağlamaktadır. Endüstriyel yerleşmenin veya aynı coğrafyada bulunan sanayi kümelenmelerine yönelik ilginin kaynağında, bu oluşumların büyüme ve sanayileşme yönünde yarattığı dışsallık yer almaktadır. Benzer konularda faaliyet gösteren, bazı alanlarda hem rekabet eden hem de işbirliği içersinde olan firmaların, tedarikçi işletmelerin, uzmanlaşmış destek hizmeti sağlayan kurumların, eğitim kurumları ve araştırma merkezlerinin belirli bölgelerde yoğunlaşması bir şirket için olduğu gibi, bir bölgenin sürdürülebilir gelişmesi sürecinde önemli dışsallıklar yaratabilmektedir. Aynı sanayi dalında faaliyet gösteren firmaların birbirine yakın olmalarının yol açtığı bilgi, fikir ve deneyim alışverişlerinin sağladığı dışsallıkların yerel sanayilerin gelişmesi ve kentlerin büyümesindeki önemi büyük olabilmektedir. Dışsal ekonomiler firmaların birbirlerine piyasa ilişkileri dışında sağladıkları yararlardır ve aynı sanayi kolundaki firmaların belirli bir coğrafi bölgede kümelenmelerinden/ yığılmalarından (*agglomeration*) kaynaklanmaktadır. En önemli dışsallık ise bilginin yaratılması ve yeni bilginin öğrenilmesi sürecinde ortaya çıkan artan getiridir. Bir yerleşme yerinin (kentin) üretim alanındaki başarısı, yerele gömülü olan, öğrenilmesi yakın bulunmaya bağlı olan, o yerin sanayi tarihi ve girişimcilik kültürüyle yakından ilişkili olan sözsüz üretilen (*tacit*) bilgidir. Bir firma çok sayıda firmanın yığıldığı bir bölgede konumlanmışsa, bu konumu nedeniyle bölgede oluşan içsel ve dışsal ekonomilerden yararlanarak üretim maliyetlerini düşürebilmekte ve rekabetçi üstünlükler sağlayabilmektedir. Firmalar maliyet düşürücü üretici hizmetleri (*tamir-bakım, muhasebe, danışmanlık vs.*), uzmanlaşmış işgücünü, daha ucuz girdi üreten tedarikçi firmaların uzmanlaşmış hizmetlerini, aralarında büyük siparişler alabilmeyi, kamusal alt yapı (*elektrik, su, kanalizasyon, ulaşım vb.*) yatırımlarından yararlanmayı, ortak araştırma ve

sadece KOBİ'ler için değil, büyük ölçekli işletmeler içinde benzer avantajlar ve faydalar sunmaktadır. Ancak büyük ölçekli işletmelerin bir takım kaynaklara zaten kendisinin sahip olması ve diğer işletmelerle ilişki ağı kurmakta KOBİ'lere oranla daha az yeteneği olması, bu tür ağlardan daha az faydalanmalarına neden olabilmektedir (Almeida ve Kogut, 1997: 23, aktaran Batmaz ve Özcan, 2008: 52).

geliştirme olanaklarını, ürünlerin ortak pazarlanmasını, teknoloji ve bilgi alışverişini, resmi organizasyonların (*fuar vb.*) sunduğu kolaylıkları bu mekânlarda sağlayarak birim maliyetlerini düşürebilmektedir. Üretim maliyetlerinin düşük olması bu faaliyetlerin büyük ölçeklerde ve ortak mekanlarda yapılabilmesine bağlıdır (Hanson, 2001; Porter, 1998; Lawson, 1999; Kumral, 2006; McCann, 2001; Beeson, 1987; Moomaw ve Williams, 1991; Ottaviano ve Thisse, 2001; aktaran, Eser ve Köse, 2005).

Öncelikle, kümelenmeler kalkınmanın en önemli anahtar enstrümanlarından birisi olarak değerlendirilmektedir. Nitekim kalkınmayı dörtlü boyutta (*ekonomik-sosyal-çevresel-teknik*) değerlendirdiğimizde karşımıza büyük ölçekli ve çok değişkenli bir denklem çıkmaktadır. İşte bu nokta da, özellikle ekonomik kalkınma boyutunda kümelenme yaklaşımının etkin bir model olduğu öngörülmektedir. Bilimsel yöntemlerle deruhte edilmiş birçok kümelenme uygulama projelerinin sonuçlarına göre, kümelenme yaklaşımlarının kalkınma ve kırsal kalkınmada önemli bir kaldıraç etkisi oluşturduğu ve ekonomik refah için hızla yaygınlaştırılması gereken bir yöntem olduğu yönündedir.

Nitekim bir bölgenin işbölümü ve uzmanlaşma sürecindeki yerini rekabet gücü belirlemektedir. Ekonomik faaliyetlerin küreselleşmesiyle birlikte faktör ticaretinin yaygınlaşması doğal kaynak, hammadde ve ucuz işgücü gibi temel faktörlere dayalı rekabet gücünü sona erdirmiştir. Bu durumda rekabet gücünü, faktör maliyetlerini dikkate alarak açıklayan klasik teorilerin önemi azalmıştır. Nitelikli ve uzman iş gücü, ileri teknoloji, özel amaçlarla geliştirilmiş altyapı, iletişim teknolojileri gibi verimlilik artışı sağlayan gelişmiş üretim faktörlerinin kullanımı sonucu ortaya çıkan verimlilik artışlarını dikkate alan modern yaklaşımlar, rekabet gücünün açıklanmasında önem kazanmıştır (Ayaş, 2002).

Ekonomik coğrafya alanındaki çalışmalar bir bölgenin/ kentin sanayileşmesini, girdi-çıktı ilişkisi ve sanayiler arasındaki bağlantı etkilerinden çok, tamamlayıcı nitelikteki sanayilerin ortak bir mekanda, coğrafi olarak kümelenmelerinden kaynaklanan pozitif dışsallıklara bağlamaktadır²⁹ (Porter,

²⁹ Dışsal ekonomiler firmaların birbirlerine piyasa ilişkileri dışında sağladıkları yararlar olup, aynı üretim alanında faaliyet gösteren oyuncuların belirli bir coğrafi bölgede kümelenmelerinden kaynaklanmaktadır. En önemli dışsallık ise bilginin ortaya çıkarılması ve yeni bilginin öğrenilmesi sürecinde ortaya çıkan artan getiridir.

1998b; Hanson, 2001, aktaran Eser ve Köse, 2005: 102). Yani, endüstriyel yerleşmenin veya aynı coğrafyada bulunan sanayi kümelenmelerine yönelik ilginin kaynağında, bu oluşumların büyüme ve sanayileşme yönünde yarattığı dışsallık yer almaktadır. Aynı sanayi dalında faaliyet gösteren firmaların birbirine yakın olmalarının yol açtığı bilgi, fikir ve deneyim alışverişlerinin sağladığı dışsallıkların yerel sanayilerin gelişmesi ve kentlerin büyümesindeki önemi büyük olabilmektedir.

Bir yerleşme yerinin (*kent vs.*) üretim alanındaki başarısı, yerele gömülü olan, öğrenilmesi yakın bulunmaya bağlı olan, o yerin sanayi tarihi ve girişimcilik kültürüyle yakından ilişkili olan sözsüz üretilen (*tacit*) yani zımnî bilgidir. Diğer bir ifade ile bir firma çok sayıda oyuncunun faaliyet gösterdiği bir bölgede konumlanmışsa, bu konumu nedeniyle bölgede oluşan içsel ve dışsal ekonomilerden yararlanarak üretim maliyetlerini düşürebilmekte ve rekabetçi üstünlükler sağlayabilmektedir. Örneğin, sanayi sektörü oyuncuları (*firmalar*) maliyet düşürücü üretici hizmetleri (*tamir-bakım, muhasebe, danışmanlık vs.*), uzmanlaşmış işgücünü, daha ucuz girdi üreten tedarikçi firmaların uzmanlaşmış hizmetlerini, aralarında büyük siparişler alabilmeyi, kamusal alt yapı (*elektrik, su, kanalizasyon, ulaşım vb.*) yatırımlarından yararlanmayı, ortak araştırma ve geliştirme olanaklarını, ürünlerin ortak pazarlanmasını, teknoloji ve bilgi alışverişini, resmi organizasyonların (*fuar vb.*) sunduğu kolaylıkları bu mekanlarda sağlayarak birim maliyetlerini düşürebilmektedir. Üretim maliyetlerinin düşük olması bu faaliyetlerin büyük ölçeklerde ve sanayi kümelenmelerinde yapılabilmesine bağlıdır (McCann, 2001; Beeson, 1987; Moomaw ve Williams, 1991, Ottaviano ve Thisse, 2001, aktaran, Eser ve Köse, 2005: 102- 103).

Artan küresel rekabet ortamında firmalar teknolojik yenilikleri sürekli izleyebilme, ürün ve teknoloji geliştirmek için tüm kaynaklara sahip değildir. Coğrafi olarak ortak bir mekânı paylaşan ve aynı sanayi kolunda çalışan firmalar arasında işbirliği oluşturma ihtiyacı artmaktadır. Binaenaleyh, günümüzde artık, birbirleriyle yoğun ilişkide ve karşılıklı işbirliğinde bulunan firmaların yatay uzmanlaşma ve örgütlenmeye dayalı ağlar (*networks*) oluşturarak belirli bölgelerde kümelenmeleri ulusal düzeyde rekabetçi bir endüstri yapısının oluşmasında önemli rol oynamaktadır. Yapılan araştırmalara göre, kümelenmeye bağlı sektörlerin ve kentlerin gelişmesinin bir *öğrenme süreci ve sinerjik birliktelikler* sonucunda ve uzmanlaşmış kurumlarla birlikte ortaya çıktığı belirtilmektedir.

Kümelenme temelli ve yüksek teknolojiye dayalı sanayi bölgelerinin (*cluster based high-tech districts*) yaratılabilmesi firmaların, destek kurumlarının (*üniversitelerin, uzmanlaşmış hizmet temin eden kuruluşların*) ve işgücünün karşılıklı güvene dayalı ilişkileri, işbirliği ve ortak öğrenme sürecine dayanmaktadır.

Bu bağlamda, kümelenmede faaliyet gösteren oyuncuların üretimlerini yaptıkları ürünün tüm parçalarını kendileri üretmek yerine, en etkin oldukları alanda üretim yaparak, diğer girdi ve parçaları dış kaynak (*outsourcing*) denilen dışarıdan temin etme yoluna gitmektedirler. Bu ise firmaların kaynaklarının etkin kullanımını sağlamaktadır. Girdi temin edilen diğer firmalarla kümelenme yapısı içinde bulunması, yenilik için gerekli olan kaynakların ortak kullanımını sağlayabilmektedir. Ayrıca ileri ve geri bağlantılı bu firmaların uygulayacakları talep çekişli ve teknoloji itişli stratejiler de yeniliklerin hızlanmasını sağlayabilecektir. Rakip firmaların da yine kümelenme içinde yer alması, firmanın sürekli olarak kendini etkinlik yönünde ve yenilik çabası içinde bulunmaya motive edecektir (Batmaz ve Özcan, 2008: 52).

Pek çok ülkede, yenilikçi firma kümelenmeleri, ekonomik büyüme ve istihdamın sürükleyici unsurları olarak ortaya çıkmaktadır. Yenilikçi ekonomik faaliyet kümelenmeleri, yeni teknolojiler, yetenekli insanlar ve araştırma yatırımları için cazibe merkezleri haline gelmektedir. Bu kümelenmeler, daha çok, ölçek ve kapsam ekonomilerine (*scale and scope economies*) izin veren kritik firma kitlesinin oluştuğu, güçlü bir bilim ve teknoloji tabanına, inovasyon ve girişimcilik için gerekli kültür birikimine sahip bölgelerde ortaya çıkmaktadır. Kümelenmeler, aynı zamanda, doğal kaynaklar ve coğrafi üstünlükler gibi faktörlere de dayanmaktadır. Bununla birlikte, kümelenmelerin inovasyon üzerindeki etkileri, ülke farkları ve aynı ülke içinde de, bölge farklarına göre değişmektedir. Henüz, bu kümelenmelerin nasıl oluştukları ya da firmaları inovasyona yöneltmedeki etkileri konusunda tam bir açıklığa kavuşulamamıştır. Ama hükümetler, uygulayacakları bölgesel ya da yerel politikalar ve geliştirme programlarıyla; ayrıca, öğretim, finansman, rekabet, idarî ve malî düzenlemeler ve benzeri alanlarda alacakları uygun önlemlerle yenilikçi kümelenmeleri destekleyebilirler. Bu amaçla, Almanya ve İsveç'te olduğu gibi belirli bölge ve/veya teknoloji alanlarına odaklanmış Ar-Ge programları, yenilikçiliği teşvik eden kamu tedarik politikaları (*aynı bölge ve/ veya teknoloji alanlarına münhasır yatırım teşvikleri ve mükemmeliyet merkezlerinin kurulması gibi*), dolaysız politika araçları da kullanılabilir. Öte yandan, Hollanda örneğinde olduğu gibi, kümelenmeler konusunda yapılacak çözümler, hükümetlerin,

kümelenmeleri teşvik için kullanılabilecekleri yeni araçlar ortaya çıkarabilir (Göker, 1999: 10).

Kümelenmeler, kendi içinde kıyaslama yaparak (*benchmarking*) işletme performanslarının değerlendirilmesini kolaylaştırır. Yerel rakipler, benzer işgücü maliyetleri ve yerel pazarlara erişim imkânı gibi genel koşullara sahiptirler ve kümelenme içindeki işletmeler benzer faaliyetler gerçekleştirmektedirler. Kümelenme içinde faaliyet gösteren ana oyuncular tipik olarak kendi tedarikçilerinin maliyetleri konusunda ayrıntılı bilgilere de sahiptirler. Yöneticiler diğer yerel işletmeler ile maliyetlerini ve çalışanlarının performanslarını kümelenme dışı bir rakibe göre çok daha rahat ve doğru olarak karşılaştırabilirler.

KAYNAKÇA

AKPINAR, R., ve TAŞCI K., (2011). Metropolitan Bölgelerin Rekabet Gücünü Etkileyen Faktörlere Teorik Bir Bakış, Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 26 Eylül – Ekim.

ALMEIDA, P., ve KOGUT, B., (1997). The Exploration of Technological Diversity and the Geographic Localization of Innovation, Small Business Economics, 9 (1), ss: 21– 31.

ALSAÇ, F., (2010). Bölgesel Gelişme Aracı Olarak Kümelenme Yaklaşımı ve Türkiye İçin Kümelenme Destek Modeli Önerisi, Uzmanlık Tezi, DPT, Ankara.

AYAŞ, N., (2002). Bölgesel Rekabet Gücünün Geliştirilmesinde Verimliliğin Rolü, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Güz, Sayı 9.

AYAŞ, N., (2003). Bölgesel Rekabet Gücünü Geliştirmeye Yönelik Alternatif Bir Yaklaşım: Yeni Endüstriyel Bölgeler Yaklaşımı (*Denizli Örneği*), Basılmamış Doktora Tezi, Muğla Üniversitesi SBE, Muğla.

AYDEMİR, Z.C., (2002). Bölgesel Rekabet Edebilirlik Kapsamında İllerin Kaynak Kullanım Görece Verimlilikleri: Veri Zarflama Analizi Uygulaması, DPT Uzmanlık Tezleri, Yayın No: DPT 2664, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.

BAKAN, İ., (2009). Kümelenme ve İnsan Kaynakları Yönetimi, Çerçeve Dergisi, MÜSİAD Yayınları, Yıl 17, Sayı 51, Haziran.

BARKLEY, L.D., and HENRY, M.S., (1997). Rural Industrial Development: To Cluster or Not to Cluster?, Review of Agricultural Economics, Vol. 19, No. 2, Autumn-Winter, ss: 308- 325.

BATMAZ, N., ve ÖZCAN, A., (2008). Yeniliği Etkileyen Unsurlar Ve Toplumsal Refah İlişkisi, International Journal of Economic and Administrative Studies, Year: 1 Volume:1 Number:1, Summer 2008

BEAVERSTOCK, J.V., (2005). Transnational Elites in the City: British Highly-Skilled Migrants in New York City's Financial District, Journal of Ethic and Migration Studies.

BEESON, P., (1987) Total Factor Productivity Growth and Agglomeration Economies in Manufacturing, 1959-73, Journal of Regional Science, 27, ss: 183- 199.

Coğrafya Terimleri Sözlüğü, 2014. Coğrafi Bölge Kavramı, Alıntı, <http://www.cografya.gen.tr>

ÇAĞLAR, E., 2006. Türkiye'de Yerelleşme ve Rekabet Gücü: Kümelenmeye Dayalı Politikalar ve Organize Sanayi Bölgeleri, Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, ODTÜ, Ankara.

ÇAĞLIYAN, V., (2009). Alıcı- Tedarikçi İlişkilerinin İşletme Performansına Etkisi, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.14, sayı 3.

ÇAKIR, M., (2006). Avrupa Birliğinde Küresel Ekonomik Rekabet Gücü ve Lizbon Stratejisi, Brüksel: TUSİAD.

ÇINAR, A., (2005). Rekabet ve Verimlilik İlişkisi, İstanbul Ticaret Odası Gazetesi, 13 Mayıs.

DE BERRANGER, P., and MELDRUM, M.C.R., (2000). The Development of Intelligent Local Clusters to Increase Global Competitiveness and Local Cohesion: The Case of Small Businesses in the Creative Industries, Urban Studies, Vol 37, No 10.

DEPPERU, D., and CERRATO, D. (2005). Analyzing International Competitiveness at the Firm Level: Concepts and Measures, Quaderni del

Dipartimento di Scienze Economiche e Sociali, Università Cattolica del Sacro Cuore – Piacenza, 32.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), (2003a). Yıllık Raporlar ve İstatistiki Veriler, DPT Yayınları, Ankara.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), (2003b). Yıllık Raporlar ve İstatistiki Veriler, DPT Yayınları, Ankara.

DİNÇER, Y., (1999). Kent, Kentleşme ve Kent Planlaması, Sivil Toplum İçin Kent, Siyaset ve Demokrasi Seminerleri, Demokrasi Kitaplığı-WALD Yayınları, İstanbul.

Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı (OECD), (2006). Competitive Cities in the Global Economy, OECD Publishing, Paris.

ERAYDIN, A., (2002). Yeni Sanayii Odakları: Yerel Kalkınmanın Yeniden Kavramlaştırılması, METU Architecture Press, Ankara.

EREN, E., (2002). Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.

ERTUGAL, E., (2005a). Europeanisation of Regional Policy and Regional Governance: The Case of Turkey, European Political Economy Review, 3 (1).

ERTUGAL, E., (2005b). Strategies for Regional Development: Challenges facing Turkey on the Road to EU Membership, Turkish Policy Quarterly.

ESER, U., ve KÖSE, S., (2005). Endüstriyel Yerelleşme ve Yoğunlaşma Açısından Türkiye Sanayi: İl imalat Sanayiilerinin Analizi, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 60/2, ss: 97- 139.

FELDMAN, M.P., (1994). Knowledge Complementarity and Innovation, Small Business Economics, 6 (3), ss: 363- 372.

GÖKER, A., (1999). İnovasyonun Değişen Ortam ve Şartları Hükümetlerin/Devletin Yeni Rolü, ODTÜ Bilim ve Teknoloji Politikaları Y. Lisans Programı Seminer Notu, Nisan.

HANSON, G.H., (2001). Scale Economies and the Geographic Concentration of Industry. J. Econ. Geography, 1 (3), ss: 255- 276.

JONES, G., (2001). Towards a Positive Interpretation of Transaction Cost Theory: The Central Roles of Entrepreneurship and Trust, in H. Freeman and H. Blackwell (eds.), The Handbook of Strategic Management, Oxford.

Kalkınma Bakanlığı, (2003). Yıllık Raporlar ve İstatistiki Veriler, DPT Yayınları, Ankara.

Kalkınma Bakanlığı, (2007). Yıllık Raporlar ve İstatistiki Veriler, DPT Yayınları, Ankara.

KARLSSON, C., and OLSSON, O., (1998). Product Innovation in Small and Large Enterprises, *Small Business Economics*, 10 (1), ss: 31– 46.

KAZANCIK, L.B., (2007). Bölgesel Gelişme ve Sektör- Bölge Yığınlaşmaları, 2. Bölgesel Kalkınma ve Yönetim Sempozyumu, 25-26, Ekim, İzmir.

KUMRAL, N., (2006). Bölgesel Rekabet Gücünü Artırmaya Yönelik Politikalar, 1. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu Bildiriler Kitabı, ODTÜ Mimarlık Amfisi, Ankara, ss: 275- 287.

LAKHAL, S., MARTEL, A., KETTANI, O., and Oral, M., (2001). On the Optimization of Supply Chain Networking Decisions, *European Journal of Operational Research*, 192 (2), ss: 259- 270.

LAWSON, C., (1999). Towards a competence Theory of the Region, *Cambridge Journal of Economics*, 23, ss: 151- 166.

McCANN, P., (2001). *Urban and Regional Economics*, Oxford University Press.

MİDİLLİ, Ö., (2011). Hizmet Sektöründe Müşteri Memnuniyetinin Pazarlamaya Etkisi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Bölümü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

MOOMAW, R.L., ve WILLIAMS, M., (1991). Total Factor Productivity Growth in Manufacturing: Further Evidence from the States, *Journal of Regional Science*, Vol 31. No 1, ss: 17- 34.

MOON, H.C., and PEERY, N.S., (1995). Competitiveness of Product, Firm, Industry, and Nation in a Global Business." *Competitiveness Review*, 5 (1), ss: 37- 43.

MOULAERT, F., ve SEKIA, F. (2003). Territorial Innovation Models: A Critical Survey, *Regional Studies*, 37 (3).

NASIR, A., BULU, M., and ERASLAN, İ.H. (2007). The Analysis of Tourism Cluster Development of Istanbul: A Longitudinal Study in Sultanahmet District (Old Town), In *Small Business Clustering Technologies: Applications in Marketing, Management, IT and Economics*. Edited by Rob MacGregor and Ann T. Hodgkinson, Idea Group Publishing, Hershey.

OTTAVIANO, G.I.P, ve THISSE, J.F., (2001). Integration, Agglomeration and the Political Economics of Factor Mobility, *Journal of Public Economics*, 83.

PARK, S. (1996). Networks and Embeddedness in the Dynamic Types of New Industrial Districts', *Progress in Human Geography*, 20, 4, ss: 476- 493.

PEZZINI, M., (2003). Cultivating Regional Development: Main Trends and Policy Challenges in OECD Regions, *Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)*, Paris.

PORTER, M. E. (1998b). Clusters and Competition: New Agendas for Companies, Governments, and Institutions, *On Competition*. Boston, MA: Harvard Business School Press, ss: 197– 289.

PORTER, M.E., (1990). Competitive Advantage of Nations, *Harvard Business Review*, 73-93, March-April.

PORTER, M.E., 1998. Clusters and the New Economics of Competition, *Harvard Business Review*, 76 (6), ss: 77– 90.

SARI, A.O., (2008). Rekabet Edebilirlik ve Yenilikçilik Çerçeve Programı, İKV Yayınları, Yayın No: 220, Türkiye'nin Katıldığı Topluluk Programları Kitapçık Serisi, No 3, Haziran.

TUTAR, F., TUTAR, E., ve EREN, V., 2011. Bölgesel/Yerel Ekonomik Kalkınmanın Popülerleşen Yeni Aktörü: Kümelenme Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, C.3, S.2, ss: 94- 116.

Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV), (2007). Türkiye'nin Rekabet Gücü İçin Sanayi Politikası Çerçevesi Raporu, (Ek1: Kümelenmeler ve Kümelenmelere Dayalı Sanayileşme Politikaları), Ankara.

Türkiye Sanayi Sevk ve İdare Enstitüsü (TÜSSİDE), (2014). Yıllık Raporlar ve İstatistiki Veriler, 25-28 Ağustos, Gebze- Kocaeli.

UÇKAN, Ö., (2009). Avrupa ve Türkiye'de Kültür Politikaları / Cultural Policies in Europe and Turkey - 19, 20, Kasım, The Marmara Oteli.